

9. CONCLUSIONS: ELS CANVIS PRODUCTIUS EN LES FORMACIONS SOCIALS CAÇADORES-RECOLLECTORES. L'EXPLOTACIÓ DEL LITORAL A PARTIR DEL MESOLÍTIC I L'ARCAIC.

Al llarg de les pàgines anteriors he presentat dos eixos d'anàlisi de les formacions caçadores-recol.lectores. En el primer he tractat de desglossar els continguts principals i vertebradors de les grans línies teòriques que aglutinen la gran majoria de treballs que durant els darrers 75 anys, i encara a l'actualitat, s'han realitzat sobre la forma que aquestes poblacions tenen de garantir-se els mitjans de vida necessaris per a la seva existència. He dedicat un nombre considerable de pàgines a destriar els principals arguments que caracteritzen les diferents propostes, entendre'ls en els seus propis termes i avaluar-los, posteriorment, en relació la seva pròpia coherència i el seu abast explicatiu de la realitat social. La visió que ha resultat d'aquesta tasca és simplificadora en el punt que elimina la diversitat inherent a les aportacions individuals de diferents autores i autors, especialment en les escoles posteriors al particularisme històric, internament molt més monolític. D'altra banda, i és la vessant positiva d'aquesta simplificació, en reduir la diversitat als components centrals de cada discurs he pogut establir els paràmetres generals i comuns a un seguit de treballs que he anat agrupant sota diferents opcions teòriques. Finalment, aquesta activitat ha permès establir paral·lelismes interessants entre l'evolució de les explicacions ofertades a una sèrie de situacions de la Prehistòria i els canvis ocorreguts en el pensament econòmic de finals del segle XIX i segle XX. Aquesta correlació m'ha permès contrastar afirmativament la tesi que situa la provinença d'un seguit de models explicatius en àmbits molt allunyats del pensament teòric en Arqueologia. La validesa d'aquesta actitud ja ha estat referida.

No obstant, la tesi central d'aquest treball és la defensa de la possibilitat d'anàlisi de les formacions socials caçadores-recol.lectores entenent la seva realitat social com a producció de les condicions objectives i subjectives de la seva existència. Aquest fet, ja justifica, en si mateix, recórrer a raonaments i sistemes d'anàlisi provinents de l'Economia per enfocar diferents problemàtiques. No obstant, aquest dèbit intel·lectual s'ha d'explicitar i justificar teòricament la seva existència. D'aquesta forma he procedit a establir paràmetres per a la comprensió de diferents àmbits de la vida social en termes productius, fonamentalment el consum i la *reproducció* de les persones. Considero que la capacitat heurística d'aquest plantejament ha quedat patent en l'anàlisi de la producció i ús de diferents factors productius. Inicialment he segmentat l'anàlisi en el tractament de la producció alimentària, des de la perspectiva de l'explotació dels objectes de treball, la revisió de la producció de mitjans de producció i, finalment, els processos d'amortització de la

producció alimentària en el consum (amb els aliments com a factor de la producció de força de treball). En traslladar aquests resultats a les situacions històriques concretes, he formulat una distinció productiva entre diferents classes de formacions socials caçadores-recol·lectores. D'aquesta forma he justificat la necessitat de no entendre-les uniformement en relació el caràcter silvestre dels seus objectes de treball ni en relació una sèrie de patrons normatius, com la reciprocitat. Igualment, he establert el potencial de la proposta plantejada en obrir els processos de consum de productes, com a amortització de **valor**, a l'anàlisi de la producció social. En definitiva, enfocar l'estudi de la producció des de la perspectiva de la seva reproducció, com a circulació del **valor**, facilita solucionar un dels dèficits que les anàlisis liberals han remarcat en algunes ocasions a les explicacions del materialisme històric de diferents realitats concretes prehistòriques: el consum. Fora d'entendre'l des d'una perspectiva normativa o ideològica, com a *necessitat culturalment definida* o expressió d'unes relacions socials abstractes, l'anàlitzo com una instància més de la producció social.

Finalment, en el darrer capítol, he traslladat la tesi formulada fonamentalment com a deducció dels plantejaments de l'anàlisi econòmica *marxista* al terreny de les realitats històriques concretes. He esperat, d'aquesta operació, que mostrés el potencial explicatiu de la tesi esbossada entorn un seguit de canvis productius que van succeir a diferents zones del planeta d'una forma relativament sincrònica. D'aquesta manera, els canvis generals a moltes formacions socials caçadores-recol·lectores a finals del Plistocè i primera meitat de l'Holocè poden ser vistos, per damunt de les seves marcades característiques particulars, com a resultat de certes lleis internes al règim productiu de moltes poblacions del Paleolític superior europeu i Paleoindi americà. La contrastació sistemàtica de la tesi proposada haurà d'esperar, no obstant, un temps. Els registres arqueològics actuals mostren algunes deficiències sovint fruit de limitacions en les tècniques arqueològiques actuals així com de la pròpia evidència. Per exemple, aquestes es fan paleses en la dificultat per establir els processos de circulació del **valor** d'un segment important dels mitjans de producció. Per altra banda, el poc interès que durant molt de temps ha suscitat en la nostra disciplina l'estudi econòmic del passat ha revertit en una formulació deficient de molts registres. Segurament és qüestió de temps que aquests adoptin la forma requerida per a l'anàlisi aquí plantejada. En aquest sentit, les tasques que la UAB i la UNAN-Managua estem duent a terme a la vessant atlàntica de Nicaragua ha de permetre'ns, el futur, aquesta necessària contrastació en un context geogràfic i històric específic.

Les darreres pàgines d'aquest treball estan consagrades a desenvolupar els punts que acabo d'assenyalar a mode de conclusions. L'exposició l'he

estructurat en diferents apartats a fi de rendir comptes dels principals àmbits diferents entorn els quals ha girat aquest treball.

9.1 La subsistència com un binomi oferta/demanda. Les formacions caçadores-recol.lectores i la teoria econòmica liberal.

Al primer capítol he avançat la tesi de què, en gran mesura, diferents propostes d'explicació de les realitats concretes de poblacions caçadores-recol.lectores reiteren argumentacions esbossades per una part de la teoria econòmica per situacions de mercat capitalista. La revisió en quatre capítols m'ha permès destriar els arguments de diferents explicacions substantives elaborades per un nombre considerable d'autores i autors que he anat organitzant en diferents grans línies de pensament. Crec que l'anàlisi dels continguts explícits de les diferents propostes ha anat quedant molt clar al llarg de les diferents pàgines on he afrontat aquesta tasca, mostrant recurrències i desavinences en la comprensió de diferents fenòmens. Reiterar aquí els diferents aspectes remarcables suposaria una repetició de gran part dels continguts dels capítols 2 al 5. No obstant, considero que sí val la pena dedicar certa atenció als elements més "purament econòmics" que subjauen a les diferents explicacions i que, per norma, romanen molt poc explicitats. Suposo que aquest fet ens planteja la qüestió de fins a quin punt els i les arqueòlogues que elaboren aquestes explicacions són conscients de la càrrega de fons d'allò que enuncien. Una resposta negativa, en el sentit de la no existència d'aquesta voluntat d'introduir paràmetres liberals a la comprensió de la Prehistòria, ens obligaria a reflexionar entorn la manca d'autonomia metodològica i teòrica de la nostra disciplina respecte el món que l'envolta. I per tant, ens remetria a la nostra funció en la creació d'ideologia... Però tractar aquest tema ameritaria un altre volum considerable de pàgines de lletra impresa.

Al llarg d'aquests capítols on he anat desglossant els diferents discursos explicatius i en la posterior revisió crítica del capítol 6, he volgut fer patent l'evolució relativament paral.lela d'aquests plantejaments vers els què han anat configurant l'ortodòxia econòmica des d'aproximadament l'any 1875. Per ortodòxia econòmica em refereixo a aquelles concepcions que generalment han estat qualificades com a neoclàssiques i que suposen una ruptura amb els economistes "clàssics" anglesos, Smith, Ricardo i, no cal dir, Marx. Provablement un dels trets característics d'aquesta escola, breument interrompuda per alguns plantejaments keynesians, sigui l'establiment d'una perspectiva d'anàlisi del fenomen econòmic en termes de situacions particulars i entorn agents individuals. Un altre aspecte omnipresent és el relatiu predomini de l'oferta econòmica en el consum, entenent aquest com la

satisfacció d'unes necessitats infinites mitjançant un combinació de recursos finita. Ara bé, com ha anat quallant aquesta relació durant el s. XX? Quins han estat els seus components? Tot seguit sintetitzaré breument les conclusions a què permet arribar la crítica presentada en el capítol 6, tot omitint-ne els detalls (que es poden trobar en aquella part del treball).

Un primer aspecte que cal remarcar és la poca solidesa de les propostes de la història cultural per entendre el fet productiu de les formacions caçadores-recol·lectores que estudien. Aquesta mancança ja ha estat exposada en el text del capítol 2 i no cal que aquí sigui reproduïda. En canvi, sí que cal remarcar que aquest fet ha incidit en la poca incidència de propostes que emprenen l'estudi de la vida social a la Prehistòria en l'Arqueologia paleolítica de la franja cantàbrica i que es manifesta en el reduït nombre d'explicacions substantives formulades per una quantitat encara més minsa d'autors i autores. D'aquesta manera, l'inici d'una relació relativament directa de les explicacions arqueològiques amb models econòmics es comença a fer visible en l'ecologia cultural. Essencialment són dues les característiques que menen aquesta classe d'explicacions que ens interessin respecte aquesta correlació. La primera és una perspectiva global dels fenòmens, en el sentit que s'estipulen dimensions temporals que transcendeixen la immediatesa i, sobretot, que sobrepassen la dimensió dels *agents* individuals. La segona és l'explícita i inequívoca determinació de l'oferta donada de *recursos* en la forma que adquireix, en el concret, la *subsistència*. Fins aquest punt, la sofisticació en termes econòmics dels discursos és relativament reduïda. La visió general esbossada és coherent amb el predomini d'un interès per la comptabilitat nacional en els plantejaments econòmics de la segona postguerra mundial. D'altra banda, aquesta visió macroeconòmica dels fenòmens es combina amb alguns dels fonaments teòrics del replantejament neoclàssic de l'economia liberal, i que incidirà de forma determinant en les propostes posteriors.

El primer és l'establiment del *valor* en relació la *utilitat* que el bé representa en el consum. En definitiva, el *valor* d'un recurs és una funció directa de les necessitats que cobreix i, en aquest nivell del discurs arqueològic, s'equipara directament a les seves qualitats. Inicialment s'assimila que el simple atractiu del *recurs* farà que necessàriament se n'emprengui el seu consum. Aquest segon aspecte ens remet al següent fonament teòric neoclàssic o neoliberal que roman implícit en aquestes propostes: tota oferta estimula necessàriament el seu consum. En termes arqueològics, la seva traducció s'estableix en la noció d'*adaptació*, terme emprat de forma general però que, amb puntuals excepcions, mai es defineix. Així, de manera axiomàtica, les *adaptacions* comporten que la *subsistència* d'una determinada població prehistòrica sigui una adequació directa per part de la demanda (la pròpia població) a les

possibilitats que una oferta donada els suposa. D'aquesta manera, s'estableixen relacions tals com *recursos molt abundants = poblacions elevades* o *recursos escassos = poblacions reduïdes*, expressió de la qual n'és la noció de *capacitat de càrrega del medi* (Birdsell, 1968; Hassan, 1980; i un llarg etcètera). Algunes versions més elaborades incorporen la disposició espacial o temporal de l'oferta en uns plantejaments que, essencialment, es mantenen (Binford, 1980; Gamble, 1986; etc.). Finalment, s'acaba introduint el *preu* que un o una consumidora està disposada a pagar en la determinació de la configuració concreta del consum. Aquesta variant, associada a les primeres formulacions de l'*Optimal Foraging Theory* representa la culminació d'aquesta línia explicativa, probablement estimulada pels reptes que va plantejar l'aparició del treball de Cohen (1977). No obstant, els retocs són menors: la major part de la despesa en subsistència s'orientarà vers aquells *recursos* de més *valor* i successivament, en proporcions menors, en ordre decreixent vers els menys *valuosos*. L'oferta continua sent l'estímul de la demanda i, aquesta, s'*adapta* a la forma que aquella presenta. Les dues lleis de l'economia liberal resten, doncs, intactes.

A mitjans dels anys 1970s Cohen (1977) representa el punt culminant d'una sèrie de treballs on es comencen a reivindicar una modificació important en la relació de les poblacions prehistòriques amb els *recursos* del seu entorn. De fet, es planteja una autèntica revisió de la llei de Say, on s'estableix una determinació de l'oferta respecte la demanda, en la línia de la que Keynes havia plantejat, en el món de l'Economia, més de quaranta anys abans. Aquesta modificació de les propostes de l'ecologia cultural es formula a partir de la introducció de les propostes de Boserup (1965) a través de Cohen. Per a aquella autora la necessitat d'adequar el consum a un constant augment demogràfic, que afecta la magnitud de la demanda, promou una expansió del volum de la producció agrícola sota un règim de *rendiments decreixents*, que només limiten puntualment la introducció d'innovacions tècniques. Es reprenen, així, alguns arguments de D. Ricardo que, alhora, faciliten la consideració de la capacitat productiva de les poblacions en l'estudi de la *subsistència*. Aquest pas és, també, relativament coincident amb la reivindicació per part d'alguns economistes, com Sraffa i Napoleoni, de l'autor anglès. Tot plegat, en les explicacions prehistòriques repercuteix en els següents punts: la necessitat d'explicar el canvi econòmic com a augment de la demanda, la concepció de la relació d'una població i els seus recursos com inestable al llarg termini i en l'exigència (limitada) d'introduir la inversió productiva en l'anàlisi de la *subsistència*. A grans trets es reproduïxen les consideracions de la possibilitat d'un creixement econòmic en situacions de desequilibri, per exemple, sense plena ocupació, que durant els anys 1930s comencen a difondre's dins de l'Economia, així com la ja esmentada concepció de l'oferta econòmica com a subjecte a l'estímul de la demanda.

No obstant, a penes 5 anys més tard de la formulació inicial de Cohen (1977) aquesta perspectiva de les *adaptacions* econòmiques a la pressió demogràfica experimenta una modificació profunda. En el seu inici, la formulació continua presentant un èmfasi marcadament macroeconòmic coherent tant amb les exposicions de l'ecologia cultural com amb les teories keynesianes que dominen part del pensament econòmic dels anys 1940s a 1960s. Posteriorment, en el seu desenvolupament empíric es comença a redimensionar l'anàlisi de situacions particulars on, sota la pressió de la necessitat d'un major nivell d'output, es modelitzen diferents situacions de canvi econòmic (per exemple, Broughton, 1994; Broughton, 1997; Earle i Christenson, 1980; etc.). Aquestes fonamentalment s'estableixen a partir de modelitzacions de la microeconomia de la funció de la variable *cost*. En elles s'empra la variable de *cost marginal* per predir quan es procedirà a incloure un nou *recurs* en el consum, entenent que inicialment es consumeixen aquells recursos de major *valor* i posteriorment els que successivament tenen un *rang* inferior. En definitiva, es reprèn la formulació de l'*Optimal Foraging Theory* prioritzant la perspectiva de la inversió com un fruit d'entendre les necessitats de la demanda com a factor dinàmic que esdevé detonant de l'activitat econòmica. Amb el lleuger matís de l'assignació de la causalitat en la demanda, el comportament econòmic que ara es postula als agents individuals és anàleg a les funcions de la despesa de factors econòmics a partir del *cost* que figura en varis manuals de microeconomia d'empresa. Alhora, per primera vegada s'introdueix l'anàlisi marginal com a eina per efectuar prediccions i explicacions en Arqueologia, anàlogament al succeït en Economia a finals del s. XIX per establir els patrons del comportament econòmic dels individus.

El gir microeconòmic que presenten les explicacions de la *subsistència* caçadora-recol·lectora i els seus canvis a partir de variables demogràfiques també es manifesta en una sèrie de modificacions d'alguns sectors afins a l'ecologia cultural. En realitat, l'inici del seu establiment en la teoria arqueològica anglosaxona en relació les formacions caçadores-recol·lectores comença a fer-se evident a partir de la dècada dels 1980s. La coincidència d'aquest fet amb els canvis experimentats per les explicacions a partir de la pressió demogràfica no deixa de ser significativa, especialment quan, a més, ambdós fenòmens coincideixen amb la instauració de les polítiques ultraliberals abanderades per Thatcher i Reagan. Actualment, fonamentalment l'ecologia evolucionista, representa una aplicació força completa del programa de la teoria econòmica neoclàssica a l'explicació de les realitats arqueològiques i etnogràfiques de formacions caçadores-recol·lectores (alguns treballs són Bettinger, 1991; Blythe Bird i Bird, 1997; Hawkes, 1993; Winterhalder, 1981; etc.). Ara, els paràmetres entorn els quals s'articulen les diferents anàlisis

expliciten com a subjecte en agents individuals, que s'interrelacionen entre si fruit de les seves actuacions *adaptatives*. En definitiva, es tracta de presentar l'àmbit on es desenvolupen les diferents *conductes* dels *agents* com anàleg al mercat on conflueixen compradors i venedors en el capitalisme. Un altre punt de ruptura amb el funcionalisme de l'ecologia cultural, i alhora que suposa un pas cap endavant respecte les anàlisis des de la pressió demogràfica, és el reconeixement del conflicte entre els *agents* com un component de la seva existència. De fet, la ruptura de la visió equilibrada del mercat formulada els anys 1930s va ser represa a la segona meitat dels 1960s pel monetarisme de l'Escola de Chicago i ha esdevingut un component important de la doctrina econòmica actual. El mòbil, en el curt termini, de les conductes individuals continua sent la *satisfacció*, emparada en la concepció del *valor* ja esbossada. Aquest desequilibri entre oferta i demanda pot establir-se entre els agents o entre aquests i el medi. Aquesta darrera situació estimula el canvi econòmic, manifestat en modificacions en les decisions de consum o sobreexplotació i caiguda dels rendiments de certs *recursos*.

L'establiment de subjectes individuals i de situacions de curt termini permet focalitzar l'anàlisi històrica a l'explicació de conjuntures i, alhora, relacions entre agents. El conflicte social és, ara, *interpersonal*. En aquest punt, derivat de la centralitat de l'individu i les seves motivacions a la història, constitueix un punt de contacte amb les explicacions expressades en termes de l'*Acció Social* (Arnold, 1995; Feinman, 1995; Hayden, 1994; etc.) aparentment situades a les antípodes de l'ecologia evolucionista. Tornant a aquesta darrera, són paradigmàtics els esforços aplicats per explicar excepcions aparents a la *racionalitat dels agents*, que es qualifica per l'*autointerès*, l'egoisme, i la capacitat per avaluar les situacions en termes d'*optimitzar* el benefici en el curt termini. Paradigma d'aquests esforços ho han estat els dedicats a trobar una explicació plausible a l'àmplia presència en les poblacions caçadores-recol·lectores de les pràctiques de reciprocitat i de compartir aliments. Addicionalment, es torna a un predomini de l'oferta sobre la demanda, més coherent amb el nucli dur de l'ortodòxia neoliberal. Aquest domini es fa visible a partir del *valor*, en termes de *satisfacció* en el consum, com a estímul per explicar la despesa que un *agent* efectua per adquirir un bé. Així, tot i que continuen emprant-se models a partir de l'anàlisi marginal per predir la configuració del consum, ara l'èmfasi s'estableix en el *valor* o el *rendiment* de les diferents estratègies possibles. Un exemple ens ho mostra Bird (1997).

Durant aquests darrers 15 o 20 anys s'ha vist una creixent presència d'arguments provinents de l'ecologia i la biologia per explicar els patrons de canvi en les conductes *adaptatives* individuals (Dunnell, 1989; Madsen i Smitt, 1998; O'Brien et al, 1998). Així, sota la defensa d'un *neodarwinisme*, diferents autors recorren a factors sovint genètics per explicar els paràmetres

evolucionistes de la conducta, mantinguts per l'*aptitud* de les actuacions humanes o la *capacitat racional d'adaptació dels agents*. Aquest recurs ha permès establir en explicacions com la *maximització de la transmissió de l'herència* (genètica) uns substituïts de la noció del benefici capitalista en contextos d'absència de circulació monetària i d'acabament de béns.

La revisió dels components "econòmics" de les diferents classes de models explicatius de la *subsistència* de les formacions caçadores-recol·lectores facilita arguments per posicionar-s'hi al respecte. Així, les diferents propostes ara poden ser avaluades no només en relació les explicacions substantives concretes que propugnen, sinó també en la lògica que subjau en les concatenacions causals en què s'emparen. Sovint, un element que dificulta la discussió entorn les inferències efectuades des de l'Arqueologia és l'estat de l'evidència sobre la que es generen els registres. Moltes vegades aquests registres fragmentaris són concordants amb explicacions dissímils, fins i tot antagoniques. La discussió i refutació dels elements teòrics que validen les explicacions substantives, sobretot quan aquestes són resultat de procediments deductius, és igualment un mecanisme de discussió científica i que pot invalidar algunes argumentacions. Tal és el cas de l'ecologia evolucionista, on les premisses que estableixen com a realitat històrica mostren una carència general de suport empíric. En aquest context, l'explicitació de les modelitzacions econòmiques que fonamenten les operacionalitzacions empíriques efectuades de la *racionalitat adaptativa* dels *agents* és un primer pas per afrontar aquesta discussió.

Un altre element d'interès que es desprèn de la revisió efectuada durant els capítols 2 a 6 és la dissolució de la concepció funcionalista o integracionista de l'Ésser Social, que en l'anàlisi de la cacera i recol·lecció es manifestava en les propostes d'*adaptació* a l'entorn de l'ecologia cultural. Les successives modificacions que s'han anat introduint a aquest discurs al llarg del seu progressiu desenvolupament mostren el reconeixement implícit d'elements que el materialisme històric atorga a la realitat social. Un primer d'aquests és el dinamisme, en certa mesura ja present en les formulacions de Cohen (1977) i les constatacions de que l'explotació dels recursos marins s'inicia en un moment històric específic (per exemple, Osborn, 1977; Yesner, 1980). Ja més explícitament, l'anàlisi microeconòmica del canvi en les conductes econòmiques incorpora la contingència com a argument central. D'aquesta forma, ara es presenta la realitat social com una sumatòria d'actuacions conjunturals, tant variable com la sèrie de variables que defineixen el context canviïn. Tot i que aquesta observació dista molt d'entendre la diacronia com ho fa el materialisme històric, és un primer pas per reconèixer el canvi com una dimensió inherent a la pròpia existència social. De forma paral·lela a aquestes propostes es produeix la reformulació postmoderna de les ciències

socials, que no he tractat en aquest treball. Alguns d'aquests trets esmentats són compartits per aquesta darrera: particularització dels subjectes socials, consideració de l'acció o dinamisme dels subjectes front l'estaticisme d'una estructura integrada funcionalment, concepció de les relacions entre els agents com contextuals, sovint centrades en la desigualtat, etc.

De la mateixa forma, el reconeixement progressivament més intens i explícit del conflicte com a vertebrador de la vida social és un altre símptoma de l'aproximació a alguns aspectes del materialisme històric. Fins i tot, pot argumentar-se, en algunes aplicacions de l'evolucionisme ecològic i de l'acció social, que aquesta confluència també es manifesta en la seva relació amb les condicions o el context en què el subjecte social es garanteix la seva existència. El tractament que s'atorga al conflicte, especialment en relació a la definició dels subjectes socials, comporta, en canvi, un antagonisme absolut amb el materialisme històric. Així, tant les explicacions des de l'acció social, com l'arqueologia evolucionista i l'ecologia evolucionista, entenen el conflicte entorn els mòbils i xocs d'*agents* individuals que operen en funció d'uns determinats interessos o *expectatives* de benefici. Alhora s'accepta la variabilitat de la seva *conducta* en funció de la seva capacitat de percebre diferents situacions al curt termini com a contexts d'oportunitats específiques. El conflicte, en conseqüència, s'estructura entorn les actuacions dels agents i, en funció de la llibertat que es concedeixi a aquestes, serà més o menys variable. En tot cas, el conflicte es presenta sempre com a *interpersonal* i resultat de diferents actuacions econòmiques o posicions en relació un determinat fenomen. D'aquesta manera, s'estableix una vinculació relativament laxa dels diferents agents respecte les seves condicions objectives i subjectives. Quan aquesta relació s'estableix, generalment s'efectua de forma ad hoc, partint de l'anàlisi de l'actuació de l'*agent* i correlacionant-la amb un determinat context sota un lògica o racionalitat específica. No s'efectua mai el procediment invers, a partir d'unes determinades situacions productives entendre la configuració concreta dels diferents subjectes.

Malgrat el plantejament crític envers aquests plantejaments teòrics present, en diferents moments del text, en la meua opinió aquests representen successives superacions i avenços respecte els discursos que els preexistien. L'ecologia cultural suposa una clara superació de la història cultural en termes d'entendre socialment les evidències arqueològiques de poblacions caçadores-recol.lectores prehistòriques. És en aquest moment que, de forma definitiva, l'explotació del litoral comença a adquirir interès per alguns/es investigadors/es. Les seves revisions successives contribueixen a introduir la possibilitat d'historiar les diferents situacions *adaptatives* al mateix temps que, encara que erronis, incorporen mecanismes relativament socials per entendre les diferents situacions econòmiques i els canvis que operen entre elles. A

més, alguns aspectes de l'anàlisi que es proposa del consum presenten elements interès, susceptibles de ser introduïts l'estudi de la vida social amb les modificacions pertinents.

9.2. La producció social a les formacions caçadores-recol·lectores de finals del Plistocé i inicis de l'Holocè. Explotació dels recursos marins i canvi productiu.

Havent sortit de la discussió precedent, hi ha dos arguments que al meu parer validen el materialisme històric de cara a l'anàlisi de formacions socials preindustrials. El primer és el fet que explicita la seva derivació d'una perspectiva econòmica de la realitat social. Aquest punt, que sovint ha permès qüestionar la seva aplicació en situacions precapitalistes, evita un dels dèficits assenyalats per a les propostes precedents. En conseqüència, s'evita el perill d'emprar una lògica oculta i no justificada per establir les diferents explicacions substantives. El segon remet, precisament, a l'exposició d'aquesta vinculació de les explicacions de la vida social en diferents períodes històrics a l'anàlisi del fet econòmic, entenent-lo com una realitat productiva. La derivació de les diferents representacions històriques així com de les categories emprades en aquestes d'un sistema teòric amb un fort component d'anàlisi teòrica permet un doble nivell de discussió científica. Per una banda, si el procediment guarda uns mínims requisits metodològics, facilita la seva refutació a través de l'empíria, en aquest cas arqueològica. Per l'altra, les formulacions concretes són susceptibles de ser qüestionades des de posicionaments generals doncs, en principi, es tendeix a explicitar els fonaments teòrics en què s'emparen. La meua exposició dels capítols 7 i 8 pretén donar compliment a aquests requisits.

M'interessa, en aquesta darrera part del treball, remarcar alguns aspectes de la formulació que he presentat essencialment en el capítol 7. No és el meu ànim efectuar-ne una síntesi completa. Un dels punts és la relació entre la producció i la reproducció. Més amunt he qualificat el primer terme a partir de l'aplicació d'un treball per alterar la disposició de la matèria. El segon l'he presentat com una reiteració d'un estat previ. Aquesta dualitat m'ha permès establir sota la denominació de producció social les dues dimensions del mateix fenomen que, alhora, s'exclouen dialècticament. D'aquesta manera, tota acció productiva, de generar un valor, comporta la reproducció d'unes condicions prèvies sota la forma de factors, treball previ objectivat, producte, etc. Analíticament podem establir la producció de **valor** com un procés (T ... T) amb l'origen en l'aplicació de **valor** sota la forma de força de treball i mitjans de producció que resulta en un producte, amb un **valor** igual o superior a l'invertit. Des de la perspectiva de la reiteració dels estadis, la producció social

pot ser igualment conceptualitzada a partir de la circulació de valor (P ... P) en el consum de diferents productes (força de treball i mitjans de producció) per a l'obtenció d'uns altres productes amb un **valor** igual o superior al gastat. La primera visió emfasitza la producció, la modificació de la matèria que deriva en un nou **valor**. En definitiva, remet als processos de **valorització** dels objectes i subjectes socials. La segona esbossa els processos de desgast dels productes, on la seva elaboració cobra sentit en el seu ús posterior com a factors productius, on les seves propietats materials passen de la potència a l'acte per restituir, de nou, el producte social. Es tracta aquí, dels processos de **desvalorització**.

A la realitat concreta, producció i reproducció s'exclouen dialècticament com dues cares d'una mateixa moneda. El punt a destacar, aquí, és que ambdues dimensions constitueixen un mateix ent i, per tant, malgrat la seva contrarietat, no poden ser presentades separadament. Així, la constant reproducció dels cicles de producció conforma la vida social. He justificat la denominació de la dialèctica producció/reproducció com a producció social a partir de la consideració de la primacia dels elements vius del procés, com és el treball i la transformació de la matèria. En altres paraules, per a l'existència d'un procés reproductiu calen una sèrie de transformacions que permetin una reiteració d'unes condicions prèvies que, en realitat, ja no són les mateixes. Per altra banda, s'atorga així una major centralitat al canvi com un element inherent al moviment dialèctic.

Aquesta reflexió a primera vista podria semblar un exercici de metafísica totalment intranscendent per a la problemàtica que m'ocupa. No obstant, ha estat formulada amb l'objectiu d'establir un seguit de solucions a una sèrie de punts de l'anàlisi. En destaco dos: la introducció del consum com a instància de la producció social i la reproducció biològica. Des d'una perspectiva de la producció (P ... P), una sèrie de productes cedeixen **valor** en concretar el seu **valor d'ús** específic en una activitat. Els mitjans de treball són consumits en una determinada activitat, al final de la qual en resultaran altres productes. A la llarga, aquests mitjans de treball hauran cedit el seu **valor** enterament, hauran deixat d'existir com a tals i l'hauran transmès a una sèrie de productes resultants dels diferents cicles en els què han intervingut. Si es focalitza l'atenció en el consum subjectiu, el fenomen és similar. Durant un interval més o menys llarg de temps, un mitjà de vida (per exemple un aliment o una peça d'abric) és consumit per una persona a qui transmet el seu **valor**. Com a subjecte social, aquesta persona s'insereix en altres processos productius, amb un valor específic provenint dels mitjans de vida que requereix per existir socialment durant un temps determinat. Tanmateix, en un cicle "típic" de producció, la força de treball també és consumida, **desvaloritzada**, en aplicar treball i activar uns mitjans de producció per a l'elaboració d'uns determinats

béns. En definitiva, el consum de productes és un segment dels processos productius. En conseqüència, el consum que les persones realitzen és un engranatge més del cicle de transmissió social del **valor**, ja sigui renovant el desgast patit com a força de treball o en el procés de formació com a futura força de treball. La forma que aquesta **revalorització** prengui és central per entendre les dinàmiques de la productivitat d'un conjunt social específic.

La reproducció de la força de treball és, alhora, un fenomen productiu i pot ser analitzat com a tal. Així, un segment d'aquesta reproducció es duu a terme mitjançant el consum de mitjans de vida que una persona realitza per pal·liar el desgast patit en la jornada laboral. La recepció del **valor** de determinats productes permet reproduir el seu **valor d'ús** com a força de treball, és a dir, la seva capacitat per activar treball. Des d'una perspectiva "macroeconòmica", focalitzada en el llarg termini, l'Ésser Social es val de la capacitat biològica de les persones per a reproduir per perpetuar en el temps la producció social. Si s'entenen les activitats associades a la procreació, a la cura dels infants, a la seva educació i formació social com a treball, aleshores quan aquestes persones s'insereixen a la producció social com a força de treball contenen en si mateixes **valor** que han anat acumulant durant els anys que ha durat tot el procés. Aquest punt és important en l'anàlisi de la producció des de la perspectiva del valor-treball. Si es considera que la força de treball, amb un **valor** específic, és el factor que activa els processos productius, la comprensió de la seva **valorització** és un element cabdal per entendre la mateixa vida social. Resumint, la reproducció diària de la força de treball remet a processos (P P) de consum de productes per **valoritzar-ne** un altre (a ella mateixa). La reproducció a llarg termini de la força de treball, és a dir, la producció de nova força de treball, configura un procés (T T) en el qual s'efectua una despesa de factors per obtenir un objecte amb una quantitat de treball. Aquest cicle és essencial per entendre, sobre el llarg termini, l'existència de la vida social. Altrament, en una elevada part de les formacions socials precapitalistes aquest procés productiu comporta la reserves de **valor** per períodes molt superiors als que impliquen la resta d'activitats productives que es duen a terme. Provablement per aquesta raó, així com per la magnitud del **valor** temporalment enretirat de l'esfera social, en molts contextes etnogràfics les pràctiques socials que hi tenen a veure són tant centrals socialment.

Justificades les premisses en què es fonamenta l'anàlisi emprés, la revisió de la producció de mitjans de vida en algunes formacions caçadores-recol·lectores aporta elements altament interessants. He centrat l'atenció en tres àmbits productius: la producció d'aliments a través de l'explotació d'objectes de treball (no domesticats), la producció de mitjans de producció (instruments i mitjans de treball) i el consum d'aliments (la culminació de la producció alimentària des d'una perspectiva P ... P). En treballar en tots els casos sobre

situacions simulades, he establert de forma relativament arbitrària variables tals com el temps de treball que, de fet, incideix directament sobre la productivitat. He volgut aïllar, sobretot, les diferents maneres en com es concreta en el temps i materialment el valor dels respectius productes després d'una sèrie de processos de treball. Finalment, he centrat l'atenció en com aquestes diferents formes que pren la producció de valors incideix tant en l'escala del propi procés, per exemple, en la massa de producte com, via el consum objectiu i subjectiu, en l'escala en què aquest procés pot reproduir. L'objectiu d'aquesta activitat ha estat poder establir analíticament diferències significatives en les formes que adquireix la producció social en diferents "tipus" de formacions socials caçadores-recol·lectores, per una banda les "paleolítiques superior/paleoínidies" i per l'altre les "mesolítiques/arcaiques". D'aquesta manera, pretenc situar l'explotació intensiva d'objectes de treball del litoral i marins en termes d'una transformació àmplia en el conjunt de la producció social. Segons tots els indicis, aquest fenomen coincideix amb la diversificació general de la producció d'aliments, no només cap a mol·luscs i ictiofauna sinó també envers vegetals, aus i petits mamífers. Anant encara més enllà, aquestes transformacions es manifesten també en la producció de mitjans de producció i en els patrons demogràfics amb l'inici o l'increment de certes dinàmiques d'expansió poblacional.

Breument, les variables i situacions productives aïllades que permeten tipificar les diferents dinàmiques productives en un segment de les formacions caçadores-recol·lectores són:

a. En relació la configuració dels objectes de treball en la producció d'aliments:

- L'explotació dels objectes de treball provinents d'un conjunt més ampli de recursos socials és, en si mateixa, una funció productiva més que una condició medioambiental i, en conseqüència, analitzable socialment.
- L'anàlisi d'aquesta explotació generalment es focalitza en la despesa de factors (força de treball i mitjans de producció) implicada. Un aspecte que cal contemplar, a més de la magnitud de la despesa i característiques tècniques dels processos de treball implicats, és l'estructura, ritmes i forma que pren aquesta transmissió de **valor**. Aquesta incideix directament a l'evolució de la productivitat en el temps, per tant pot afectar el sorgiment i la forma de l'aparició de rendiments decreixents, i el volum de la plusvàlua donada una quota de plusvàlua (o productivitat).
- Distingint o tipificant dues situacions productives, una en base fauna de tamany relativament gran que es captura individualment i en cicles de varis dies i una altra en mol·luscs que reflueixen diàriament en un gran nombre d'unitats de producte, es pot establir que:

- ⇒ L'explotació i apropiació diària de fauna petita requereix d'una menor acumulació de treball pretèrit per activar el procés. Aquest fet comporta que, sobre un interval de temps donat, suposi un menor esforç d'inversió per obtenir una mateixa quantitat de valor.
- ⇒ Si cada cicle productiu opera amb una determinada quota de plusvàlua, l'existència de cicles curts associada a l'explotació de mol·luscs i vegetals redimensiona la possibilitat d'una reproducció ampliada del procés per sobre l'associada a cicles llargs. Aquestes possibilitats de creixement de la producció són coherents amb un augment de la força de treball en el Mesolític/Arcaic.
- ⇒ Els cicles establerts sobre productes que reflueixen en múltiples unitats diàriament responen de forma més uniforme i estable a descensos en la productivitat. Per tant, el seu consum al llarg del temps pot apropar-se més, de forma sostinguda, a un nivell mitjà d'output. En les produccions en base fauna gran i cicles llargs, aquestes oscil·lacions esdevenen més catastròfiques i obliguen a nivells inferiors de consum per un mateix nivell mig de producció (en absència d'activitats addicionals, com el *sharing*).
- ⇒ Aquestes diferències incideixen en la possible estructuració de la relació entre les unitats de consum i les unitats d'apropriació, és a dir, en la magnitud de població no activa laboralment.

b. En relació la producció de mitjans de producció.

- De cara al caràcter dels cicles productius, a la seva escala i a l'evolució que n'experimenta la productivitat en augmentar o disminuir la massa de producte, és determinant la forma com transmeten el seu **valor** els mitjans de producció (mitjans i instruments de treball). La dificultat per diferenciar, arqueològicament, de forma fiable els mitjans de treball i instruments de treball m'ha portat a reagrupar-los en dues categories diferents de les anteriors però igualment fonamentades en la dimensió temps de circulació: mitjans de treball fixes i mitjans de treball circulants.
- Una producció (en termes T T) en base mitjans de treball fixes, mobilitza una major quantitat de treball que la duta a terme en base mitjans de treball circulants. Com a conseqüència, en la primera l'output, al llindar de màxima productivitat, es situa a nivells superiors que en la segona. Si s'exploten objectes de treball subjectes a un sorgiment relativament ràpid de rendiments decreixents, en els mitjans de producció suposa:
 - ⇒ Les produccions que fonamentalment empren mitjans de treball circulants reben directament els efectes d'una disminució de rendiments associada a l'enrarament dels animals objecte de cacera. El nivell d'output mínim representa la situació de major productivitat.
 - ⇒ Les produccions amb un ús de mitjans de producció bàsicament conformats per mitjans de treball fixes reben de forma mediatitzada els

efectes dels rendiments decreixents per la rarificació de la cacera. La capacitat de mobilitzar treball per part d'aquests mitjans de treball fixes mitiga aquests efectes. En aquest cas, el llindar de major productivitat es situa a nivells majors de massa de producte, pels quals la rarificació de les preses ja ha comportat un increment del temps necessari per a cada captura.

- La major mobilització de força de treball per part de mitjans de treball fixes possibilita, alhora, una major plusvàlua absoluta, que permet l'establiment de fons de valor elevats ja sigui per a una major producció de força de treball o altres usos.

c. En relació la forma que pren el consum d'aliments.

- La reciprocitat i les formes de repartir i compartir aliments són una manifestació concreta del consum i, com a tals, una instància de la producció social. La seva presència, i la modalitat que aquesta prengui, incideix en el **valor** de la força de treball.
- La reciprocitat o *sharing* com a forma per reduir el risc de fallida o interrupció de cicles llargs de producció alimentària en base productes que reflueixen com a **valor** de forma no divisible, suposa:
 - ⇒ La socialització de la plusvàlua més enllà de la unitat de consum subjecte de processos productius particulars.
 - ⇒ L'extensió de l'escala en què opera la reproducció dels cicles productius. Ara, la plusvàlua generada per un procés particular és consumida com a mitjans de vida d'una altra unitat de consum. En l'absència d'aquestes pràctiques, el nivell de consum es situa a un nivell que suposa desapropiar una part gran del producte generat en un segment considerable dels cicles productius. Aquesta variable, que no reverteix en una reducció de **valor** de la producció, si que comporta una disminució del seu **valor d'ús**, de la part de la seva massa que es concreta, que esdevé realitat social.
- L'existència de pràctiques de reciprocitat o *sharing* fonamenta un increment de l'escala de la producció d'aliments en base animals de tamany gran/mig i que generen valors que reflueixen puntualment. Permet, gràcies a la socialització de la plusvàlua, situar el nivell del consum molt més a prop del llindar mitjà d'output. Així, en relació l'absència d'aquestes pràctiques entre unitats de consum, un mateix nivell d'explotació de l'objecte de treball permet mantenir una major quantitat de població.
- Una possibilitat alternativa per pal·liar els efectes de les oscil·lacions en l'output és l'emmagatzematge. Ara bé, en relació la reciprocitat o *sharing* suposa les següents diferències:
 - ⇒ No situa, necessàriament, la reproducció del cicle a una escala superior a la de la unitat de consum individual, doncs no comporta una socialització

de la plusvàlua. En aquest cas el què es realitza és aplicar sistemes per diferir el consum del producte, però aquest no circula socialment.

⇒ En suposar la concreció de **valor d'ús** de tota o gran part de la plusvàlua, també permet majors nivells de consum de l'output. No obstant, en relació la reciprocitat o el *sharing*, suposa una major explotació de la força de treball (per exemple allargant o intensificant la jornada laboral) o un increment del **valor** de la producció en incorporar més força de treball per efectuar els processos de treball addicionals associats a la conservació.

La primera conclusió que cal extreure d'aquests enunciats és que les poblacions caçadores-recol·lectores no poden considerar-se, quant a realitat social, com una entitat única. Els indicadors establerts justifiquen afirmar que, sota règims de cacera i recol·lecció, les realitats productives que existeixen són vàries i diverses. En aquest sentit, per exemple, sota la combinació d'una explotació alimentària envers mamífers amb cicles productius llargs, una utilització de mitjans de producció que són amortitzats en espais breus de temps, o sigui, mitjans de treball circulants, i unitats de consum grans amb una possible menor incidència d'una circulació tipus *sharing*, la tesis de la *Contradicció Principal* reflecteix el provable comportament de la producció social. En un context com aquest, la producció d'aliments és altament susceptible a les oscil·lacions degudes a variacions en l'èxit de les captures d'animals, fruit tant de factors mediambientals com de la incidència antròpica directa i indirecta sobre l'objecte de treball. Quan aquestes oscil·lacions es donen, el volum de la producció alimentària pot experimentar descensos marcats de resultes de la seva marcada orientació vers objectes de treball que reflueixen com a **valor** de cop en intervals llargs de temps. La relativa extensió temporal dels cicles junt amb la propensió a no fer efectiu tot el **valor d'ús** produït, reverteix en una reduïda capacitat de consumir productivament la plusvàlua i, per tant, generar dinàmiques d'expansió de la producció. En aquest sentit, la possible existència d'unitats de consum relativament grans no ofereix un mecanisme per contrarestar aquesta tendència. Paral·lelament, la configuració dels mitjans de producció a partir d'artefactes amb cicles de vida relativament curts limita la capacitat de frenar la incidència dels rendiments decreixents associats a la rarificació de l'objecte de treball.

En una situació com la descrita, els patrons de la producció es poden caracteritzar per: un ús poc intensiu de la força de treball, la participació de poca quantitat de força de treball en les produccions de mitjans de vida, baixos nivells d'output amb la màxima productivitat a llindars mínims de pressió sobre els objectes de treball i una incidència possiblement reduïda de la circulació d'aliments entre unitats de consum. La discussió d'aquests aspecte l'he ofert amb més detall en els capítols 7 i 8. No obstant, cal remarcar que

sota aquesta configuració de l'Ésser Social, l'augment de la producció és contradictori amb la seva productivitat, factor que limita a la llarga la seva capacitat per oferir els mitjans de vida necessaris per a la reproducció de la força de treball. Una altra manera d'expressar aquesta relació és entenent que l'augment de la força de treball, i per tant de la necessitat de consum de mitjans de vida, generaria un creixement de la producció sotmesa des del principi, al règim de rendiments decreixents imposat per la creixent pressió sobre i rarificació dels objectes de treball. Aquest fet limitaria o faria inviable que aquest increment de l'output satisfés la demanda existent de consum. En definitiva, sota aquests paràmetres de l'anàlisi, la situació descrita és plenament coincident amb les propostes d' Estévez i Vila (1998) i Estévez et al. (1998), on la *Contradicció Principal* articula en gran mesura la vida social en determinades formacions caçadores-recol·lectores. Tal és el cas, pels indicadors arqueològics de que actualment es disposen, de la norma en el Paleolític superior a gran part d'Europa i del Paleoindi a Amèrica del Nord.

En canvi, a partir del final del Plistocé i, de forma més marcada, a mesura que ens endinsem a l'Holocè, els registres arqueològics ens presenten un panorama substancialment diferent. Els objectes de treball de la producció alimentària esdevenen cada cop més diversos i, el què és més important, canvia la configuració del cicle productiu associat a una bona part d'ells. Així, es comencen a articular produccions alimentàries a partir d'objectes que són apropiats en menors espais de temps i, sovint, en grans quantitats cada dia. Paradigmàtica d'aquesta darrera situació és l'explotació de mol·luscs tant marins com de terra i d'una bona part de les activitats de pesca. Per una altra banda, hi ha més indicis de la utilització de mitjans de treball fixes. Alhora, en alguns casos, per primera vegada apareixen evidències arqueològiques de l'existència de mitjans de producció amb durades de mesos o anys. La combinació d'aquests dos fets suposa una possibilitat d'expansió de les masses de producte. Primerament com a resultat de la major estabilitat, quan a consum que possibiliten, de les noves produccions alimentàries. En segon lloc, en permetre un major aprofitament de la plusvàlua generada en elles, en cas que n'hi hagués, possibiliten un relatiu creixement de la producció. Aquest augment hauria estat relativament viable en explotar-se espècies animals amb majors capacitats de reproducció i, per tant, de resposta a les pressions antròpiques. En tercer lloc, l'existència de mitjans de treball fixes és coherent amb una major mobilització de força de treball i amb l'establiment dels nivells de major productivitat en escales majors de producció. D'aquesta manera, es difereix la incidència social dels rendiments decreixents fet que permet mantenir una major ràtio d'extracció de determinats objectes de treball. L'existència del *sharing*, ocasionalment contrastada arqueològicament, junt a una tendència a la disminució de les unitats de consum, suggereixen l'ús d'aquesta possibilitat en el consum de determinats productes animals. De ser

certa aquesta suposició, reforçaria la resta d'indicis que apunten a una expansió productiva en termes de volum de mitjans de vida produïts.

La situació productiva plantejada en el darrer paràgraf mostra una sèrie de formacions socials amb unes realitats socials, en termes de producció, marcadament diferents de les assenyalades sota la denominació de Paleolític superior/Mesolític. La tesi que he presentat al final del capítol 8 parteix de la dissolució de les condicions anteriors en un context en què encara segueix fonamentant-se la producció d'aliments en objectes de treball no domesticats. Les noves produccions alimentàries, i la forma en què es duen a terme amb una composició qualitativament diferent dels mitjans de producció, comporten un relatiu estímul per a un increment de l'output generat. Aquest punt és contradictori amb la situació esbossada per les poblacions del Paleolític superior on tot augment de la producció suposa una baixada del rendiment. En canvi, ara, els mitjans de treball fixes medien en l'aparició dels rendiments decreixents de l'objecte de treball i situen els màxims de productivitat a nivells d'extracció superiors. Aquest fet, combinat amb les produccions alimentàries que incorporen nous objectes de treball i una possible reorganització de les unitats de consum, redimensiona encara més aquest potencial d'increment. Queda per determinar si, sota aquesta realitat, s'estimula un augment de la força de treball o si, per contra, és aquest qui promou els canvis en les produccions de mitjans de vida. En termes analítics ambdues possibilitats són factibles. Per la meua banda, he exposat a mode d'hipòtesi una seqüència del canvi motivat per les contradiccions en l'extensificació de les caceres especialitzades del període precedent.

No he volgut entrar, intencionalment, en una discussió entorn si les formacions paleolítiques i mesolítiques poden o no adscriure's a un mateix mode de producció. Per començar, opino que en nombroses ocasions s'han dut a terme polèmiques sobre com es qualifiquen diferents realitats concretes en relació uns *modes de producció* definits normativament. D'altra banda, la formulació de la *Teoria de la contradicció principal* ofereix un marc interessant per desenvolupar propostes concretes per entendre les diferents realitats productives. Aquest treball en vol ser un exemple. En principi, aquesta proposta ofereix ja uns criteris explícits per qualificar, en termes de mode de producció, diferents realitats paleolítiques i mesolítiques europees. Ara bé, primer ens cal desenvolupar els instruments d'anàlisi per traslladar aquests paràmetres a l'empíria. Aquest treball ha estat un primer pas en aquesta direcció. De manera preliminar ha permès desenvolupar una sèrie de tesis en relació algunes produccions caçadores-recol·lectores que, amb el temps, caldrà contrastar arqueològicament amb més exhaustivitat. Per tant, penso que afrontar a partir d'aquests elements aquesta discussió comportaria avançar-me als fets i emprendre-la amb pocs elements que permetessin validar

metodològicament les conclusions. No obstant, sí que entenc que les dues situacions mostrades mostren una dualitat de realitats socials que, probablement, no poden avaluar-se només en termes de diferències de grau.

La revisió d'aquestes modelitzacions en àmbits històrics concrets ha donat, preliminarment, suport empíric a la successió i caracterització de les situacions productives postulades. Val a dir que aquesta aproximació ha estat limitada i, en realitat, no supleix la contrastació necessària de la proposta efectuada. Els factors que han limitat aquesta tasca són varis. Per una banda, la seva extensió sobrepassa per molt les dimensions que volia atorgar al present treball i, de fet, no és una tasca que pugui ser empresa individualment. Per l'altra, els registres arqueològics publicats no han estat formulats amb la intenció de respondre les qüestions que, en aquesta revisió i donades les premisses que volien avaluar-se, era necessari resoldre. Aquest tema ha estat abordat en més extensió al final del capítol 9, on he remarcat alguns punts del tractament de l'empíria que en dificulten la seva utilització en l'anàlisi de la producció. Com ja he remarcat, alguns probablement tinguin una difícil resolució, com per exemple l'establiment dels processos de **desvalorització** d'un segment important dels mitjans de producció. Aquest fet és cabdal en limitar l'establiment dels **mitjans de treball** i els **instruments de treball** com a categories arqueològiques.

En canvi, alguns dels dèficits detectats són de fàcil resolució. Un d'ells, general però no per això menys important, és la manca d'establiment d'un referent arqueològic inequívoc pel terme "conquiller". Així, per exemple, en funció dels autors/es, una determinada presència de fragments de valves en la matriu sedimentària ja justifica l'assignació d'aquesta denominació pel paquet estratigràfic en qüestió. En canvi, per d'altres simplement es tractaria d'un sediment amb abundants fragments de conquilles. Una solució alternativa és qualificar els conquillers a partir de que el seu component principal siguin les restes malacològiques. No obstant, queda sense clarificar quin és el llindar de "principal" i sobre quina mesura (volum, pes, etc.) s'aplica aquest criteri. En la caracterització dels conquillers que hem mostrejat a la Costa Atlàntica de Nicaragua (Gassiot et al., 1999b) hem aplicat criteris qualitius per establir una relació entre el pes dels seus diferents components i el volum de la mostra i un recompte del NMI per calcular, aproximadament, la quantitat de producció alimentària que representen les restes malacològiques¹. Igualment, la infrarepresentació d'algunes parts de l'evidència faunística (com la ictiofauna) i probablement arqueobotànica dificulta també l'establiment de representacions fiables de la totalitat de la producció d'aliments. Dificultats

¹ Per una discussió paral·lela en aquest sentit, veure Classen (2000), Glassow (2000), Mason et al. (1998), Orquera i Piana (1992) i Orquera i Piana (1999: 52).

afegides provenen del fet que, generalment, els conquillers s'han tractat en relació el **valor d'ús** que sumen els seus diferents components, per exemple en termes de potencial nutritiu. En canvi, s'han desenvolupat molt poc els mecanismes per avaluar les diferents produccions que hi són objectivades en termes de **valor**.

Deixant de banda aquests problemes, la revisió duta a terme als registres de la franja cantàbrica entre el 18.300 i 4.200 calANE i al litoral pacífic d'Estats Units i Canadà a partir del 10.000/9.000 calANE i fins l'època històrica m'ha servit per il·lustrar en termes concrets la tesi defensada. L'explicació dels registres en els paràmetres justificats prèviament m'ha permès aïllar diferents aspectes que configuren el canvi productiu esbossat. Els esmento breument:

- A ambdós casos s'evidencia un trànsit de pràctiques de cacera especialitzades en un o pocs tàxons, generalment mamífers artiodàctils de més de 100 Kg de pes a una progressiva major presència d'objectes de treball de menor **valor d'ús**, presumiblement un valor també molt inferior i que poden ser obtinguts en quantitats grans durant una jornada laboral. En termes de l'explotació del litoral, aquesta tendència repercuteix en l'aparició dels conquillers en un moment històric específic, en què aquest procés ja s'ha activat. L'explotació de mamífers continua al llarg de la seqüència però es mostra una tendència a una progressiva disminució de la seva presència relativa en els conjunts arqueofaunítics.
- Com a mínim a la costa cantàbrica, aquest procés és paral·lel a un progressiu major aprofitament dels objectes de treball capturats, que comportaria un major consum de parts anatòmiques anteriorment menys presents a l'evidència. Aquest fet és coherent amb un funcionament productiu on s'apuri més una disminució de la productivitat de la força de treball, per rarificació de la cacera, major aprofitament de les preses o ambdues possibilitats alhora.
- L'exemple nord-americà mostra, sense possibilitat de dubtes, la progressiva presència de mitjans de treball de llarga durada que, en algunes ocasions, representen elevades magnituds de valor. D'altra banda, una gamma de mitjans de treball substitueix a artefactes emprats anteriorment per a la mateixa funció, però amb presumibles períodes d'utilitat inferiors. Per la cornisa cantàbrica hi ha indicis que deixen entreveure l'existència també de mitjans de treball amb períodes d'amortització més llargs i complexes, tot i que aquest punt no és, encara, conclusiu.
- Paral·lel a aquest canvi, hi ha una clara i marcada reducció de valor d'aquells instruments i mitjans de treball utilitzables durant extensions molt reduïdes de temps, en ocasions inferiors a un cicle productiu. Així ho mostren tant els canvis en les indústries postmagdalenianes com l'evolució de la talla després del Paleolític. Aquesta tendència complementa l'altra i redimensiona la capacitat dels mitjans de producció de transcendir la

immediatesa com a elements de transmissió de valor en la producció. Ambdues transformacions validen, en els termes de l'anàlisi proposada, l'aparició d'elements socials mediatitzadors del descens de la productivitat de la força de treball en la cacera per rarificació dels objectes de treball i justifiquen una major escala de producte.

- Les evidències del sharing o la reciprocitat són molt tènues degut a l'estat general dels registres i a les característiques de l'evidència. Altres elements que s'entreveuen és un possible increment demogràfic, molt marcat a algunes zones de Califòrnia i la Costa Nord-Oest i una tendència general a la reducció de la mobilitat. Paral·lels a aquests indicadors alguns autors han constatat, com a mínim a la cornisa cantàbrica, una disminució de l'extensió de les superfícies d'ocupació, possible símptoma d'una reducció del tamany de les unitats de consum. Tots aquests trets són coherents amb la caracterització efectuada de les formacions socials "mesolítiques/arcaiques".

Com és d'esperar, resten encara molt punts tant explicar, que no només afecten a un aprofundiment de la contrastació empírica de la tesis presentada. En aquest treball no s'han abordat, o si s'ha fet ha estat de forma superficial i limitada, els processos que històricament han portat fins a les formacions caçadores-recol·lectores del Paleolític superior/Paleoindi, ni tampoc l'anàlisi de la fase més avançada en el temps de les "mesolítiques", en algunes ocasions en trànsit a produccions agrícoles i ramaderes. Tampoc he dedicat atenció a explicar les relacions de desigualtat que sorgeixen en algunes formacions caçadores-recol·lectores de les zones revisades. Soc conscient d'aquestes limitacions. Per sort, però, la recerca arqueològica és una tasca d'equip més enllà dels processos individuals de coneixement. Així, una part dels buits que evidencien algunes propostes aquí presentades seran resolts per les recerques en curs per part de companys i companyes. D'altres, simplement, seran objecte de modificacions, refutacions i desenvolupament en la sempre productiva discussió científica. No obstant, espero haver presentar elements per a l'anàlisi, la comprensió d'alguns fenòmens socials i realitats arqueològiques i, sobretot, per promoure nous horitzons en el debat entorn la cacera i la recol·lecció.

10. BREU LLISTAT D'ALGUNES DE LES CATEGORIES I CONCEPTES EMPRADES EN AQUEST TREBALL.

Adaptació

⇒ La categoria **adaptació** és tant extensament emprada en Arqueologia com escassament definida de manera explícita. El seu sentit remet a l'adequació de la subsistència d'una població a unes determinades condicions o pressions externes, fonamentalment ecològiques (determinació de l'oferta) o demogràfiques (determinació de la demanda). El seu ús tendeix a preassumir una concepció sistèmica de la realitat social, com a mínim de la subsistència. L'adaptació és l'expressió de l'òptim paretà en aquest sistema: una adaptació completa és aquella en la qual cap variable del sistema pot incrementar sense provocar un empitjorament en la situació d'alguna o algunes de les altres.

Consum / consum productiu / consum individual / consum subjectiu / consum objectiu

⇒ En la teoria econòmica neoliberal el **consum** és la finalitat dels diferents agents econòmics, que accepten efectuar una despesa de factors per tal d'accedir a uns béns amb un valor determinat. En el consum l'agent accedeix a la utilitat dels béns i, en conseqüència, satisfà una part de les seves necessitats. En absència de limitacions, el consum tendeix sempre a créixer.

⇒ Per Marx (1986b: 56) el **consum productiu** és el que s'efectua en la producció de força de treball i mitjans de producció i és una condició de la reproducció del cicle productiu del capital social. El **consum individual** remet al subjecte social específic. El consum de mitjans de vida per part de la classe obrera és productiu, en ser una condició del consum productiu de força de treball per part del capital. El consum individual de la burgesia és improductiu quan suposa una pèrdua de valor social.

⇒ Entenc per **consum objectiu** aquell que efectua la força de treball a través del treball i que dóna com a producte objectes diferents del consumidor/a. Entra en aquesta categoria el consum d'un mitjà de producció. Per **consum subjectiu** remeto al consum de mitjans de vida que efectua la força de treball i que dóna com a producte la mateixa força de treball reproduïda o renovada. Paradigmàtic d'aquest segon ho és el consum alimentari per part de la força de treball. Ambdós formen part dels processos productius. La denominació aquí designada pot ser susceptible de modificacions a fi d'evitar les connotacions del terme "subjectiu". Tal i com s'empra en aquest context, el consum "subjectiu" és una realitat social que, com a transmissió de valor, reverteix al subjecte del procés de treball que implica. No pot ser entès com una categoria referent a l'individu.

Cost / cost d'oportunitat

⇒ Per l'economia liberal, la noció de **cost** remet a la despesa de factors productius associada a l'obtenció d'un determinat bé o servei. El cost, com a despesa, es distingeix del valor com a utilitat o satisfacció aportada pel bé. En una economia de mercat, s'assumeix que el cost equival al preu de compra dels factors gastats. El preu del producte generat sota un determinat cost s'estableix sobre la despesa efectuada i la taxa mitjana de benefici del capital. D'altra banda, el cost incideix en tota transacció o producció en restringir la despesa que l'agent pot efectuar, en operar sempre sota un llindar de restricció pressupostària. Les anàlisis en l'arqueologia liberal que dediquen atenció a la producció dels ítems que es consumeixen, empen el cost com a variable central.

⇒ El **cost d'oportunitat** designa, en l'economia liberal, la remuneració que s'obtindria en la més rendible de les inversions alternatives a l'actual d'una sèrie de factors econòmics. Expressat en altres paraules, remet a "allò que es deixa de guanyar en invertir en una determinada direcció". Implícitament, l'Optimal Foraging Theory empra aquest concepte en predir que el consum tendeix a orientar-se envers aquelles alternatives que suposen un major cost d'oportunitat. Aquestes són els *recursos d'elevat rang*, la no utilització dels quals suposa la pèrdua d'una elevada massa d'utilitat.

Economia neoclàssica o neoliberal

⇒ El terme **economia neoclàssica** designa la reformulació de la teoria econòmica efectuada a la dècada del 1870s. També se la denomina com **economia marginalista** pel seu ús de l'anàlisi marginal de les variables, que dóna lloc en el que s'anomena "marginalisme", "utilitarisme" o "funcionalisme". Es distingeix de l'economia liberal de finals del s. XVII i primera meitat del s. XIX per una reorientació de la perspectiva envers els agents individuals i situacions particulars de curt termini, l'ús d'una noció subjectiva del valor fonamentada en la utilitat, una defensa del lliurecanvi en mercats desregularitzats i de la capacitat de l'oferta econòmica d'estimular el consum.

Equilibri (com a condició econòmica) / equilibri walrasianà

⇒ Implícita o explícitament l'economia liberal generalment ha partit de la premissa de la tendència natural a dels mercats a l'**equilibri**. La teoria general de l'equilibri econòmic la va formular els 1870s l'economista francès L. Walras, considerant la tendència natural a un equilibri entre oferta i demanda a partir de la visió dels agents com a informats, autointeressats i racionals. Una dimensió d'aquest equilibri és la Llei de Walras. Implícitament, la majoria de significats atorgats al terme adaptació responen, implícitament, a aquesta noció d'òptim.

Factors (de la producció)

- ⇒ L'economia liberal contempla, com a **factors** de la producció la terra, el treball i el capital. El pagament del primer origina la renta, el del segon el salari i, finalment, el benefici és la retribució del capital.
- ⇒ La configuració dels **factors** en la teoria marxista és substancialment diferent. Segons aquesta, són factors de la producció l'objecte de treball, els mitjans de la producció i la força de treball, i com a resultat de la seva existència social en sorgeix un producte determinat (Risch, 1995).

Força de treball

- ⇒ La **força de treball** remet les dones i homes i es caracteritza per ser el suport físic del treball actiu. És l'únic factor de la producció que pot aplicar treball actiu en el procés productiu i és necessària per activar tot el procés. Una altra característica de la força de treball és que el seu valor d'ús té un valor superior al d'ella mateixa. Això és resultat de la seva capacitat de crear plusvàlua, desconeguda a la resta dels factors productius. La distinció entre treball i força de treball és un dels desenvolupaments que aporta la teoria econòmica marxista respecte els autors anglesos A. Smith i D. Ricardo.

Instruments de treball

- ⇒ Per **instruments de treball** entenc aquells mitjans de producció que actuen com intermediaris entre el treball actiu i l'objecte treballat i, en fer-ho, transmeten tot el seu valor en un únic procés productiu, generalment a través de només un procés de treball. El seu caràcter com a tal prové de la forma en què són emprats, per una banda, i del seu propi valor d'ús. El valor d'ús d'una eina és una conseqüència de la seva materialitat, provenint de la naturalesa química del seu suport físic i, si ha estat formatitzada, de les característiques tècniques de la seva producció. En termes molt generals, formen aquesta categoria aquells objectes lítics que han estat fruit d'una formatització senzilla i ràpida i que no mostren indicis de renovació. Actualment és difícil establir-la com a categoria arqueològica.

Llei de Walras

- ⇒ La **Llei de Walras** és la formulació de l'equilibri macroeconòmic segons el qual, per qualsevol vector de preus, *el valor de la demanda neta agregada es sempre igual a zero*. És a dir, l'excés de demanda en el mercat dels béns de més valor es compensa per demandes inferiors en els béns menys desitjats (Villar, 1999: 71-72). Un altre enunciat que es desprèn de la Llei de Walras és l'equilibri entre producte nacional i renda nacional. En arqueologia, he defensat la correlació d'aquestes premisses amb l'"Optimal Foraging Theory" i la "hipòtesis del malbaratament".

Macroeconomia

⇒ La **macroeconomia** és la branca de l'anàlisi econòmica que s'ocupa dels sistemes econòmics en la seva globalitat (per exemple, la comptabilitat nacional, etc.). Els economistes clàssics anglesos (fonamentalment A. Smith i D. Ricardo) mantenen una perspectiva essencialment macroeconòmica en les seves anàlisis. En canvi, la teoria econòmica neoclàssica revisa aquest tipus d'enfocament cap a èmfasis per unitats més particularitzades o "*elementals*".

Marginal

⇒ A partir de la revisió neoclàssica de l'economia liberal, s'empra l'anàlisi **marginal** per establir el comportament microeconòmic dels agents individualitzats com a venedors i compradors de factors. S'estableix així una anàlisi del comportament de les diferents variables del procés econòmic, entenent que aquestes poden variar conjunturalment. Per oscil·lació **marginal** d'una magnitud s'entén l'increment o reducció en aquesta magnitud (de *cost*, *valor*, etc.) degut a la darrera unitat d'un factor posada en acció, en el sentit ja apuntat en el capítol 3 (cf. Brémond i Géledan, 1981:110). S'empra com a mecanisme d'avaluació possibles situacions futures, en termes d'evolució d'alguna de les variables subjectes a atenció (per exemple, el cost, la productivitat, etc.) i, en conseqüència, predir o efectuar l'oportuna presa de decisions.

Matèria primera / matèria auxiliar

⇒ En aquest treball denomino **matèria primera** a aquells objectes ja treballats sobre s'hi aplica un altre treball (Marx, 1986a: 144) i que la seva massa passa a formar part íntegrament del producte. Per tant, les matèries primeres es gasten en la seva totalitat al llarg del cicle productiu, del qual en són un component circulant. Es distingeixen de les **matèries auxiliars** que són igualment materials consumits en el cicles productius però no passen a formar part de la massa del producte (per exemple, les fonts d'energia).

⇒ Una definició alternativa aplicada en l'anàlisi de les formacions socials caçadores-recol·lectores l'ofereix Terradas (1996: 97) on la "*matèria primera, que englobaria aquells recursos que hom extreu directament de la natura per tal d'utilitzar-los en un procés de treball posterior*".

Microeconomia

⇒ La **microeconomia** analitza, en termes de la teoria neoliberal actual, el comportament de les *unitats elementals* del sistema econòmic. Focalitza la seva atenció a nivell d'empresa (ja no d'indústria) i parteix d'agents econòmics entesos com unitats de decisió individualitzades. Centra l'atenció en la seva conducta, a partir de l'anàlisi de les decisions que aquests prenen respecte l'assignació d'uns recursos limitats. Els agents són venedors i

compradors de recursos que s'enfronten en el mercat i que modifiquen la seva actuació de manera contingent.

Mitjans de producció

⇒ Per **mitjans de producció** entenc aquells objectes que els subjectes socials fan intervenir a la producció en base les seves qualitats i que, quan contenen valor, el transmeten al producte. En situacions específiques les persones poden constituir mitjans de producció, com per exemple els i les esclaves a l'antiguitat (Marx, 1984: 123-124). Les classes d'objectes que els subjectes socials empren en la producció són els objectes de treball, les matèries primeres, les matèries auxiliars, els instruments de treball i els mitjans de treball.

Mitjans de treball / mitjans de treball fixes / mitjans de treball circulants

⇒ Per **mitjans de treball** em refereixo aquells mitjans de producció que actuen com intermediaris entre el treball actiu i l'objecte treballat i que es distingeixen dels instruments de treball perquè transmeten el seu valor durant varis processos productius. El seu caràcter com a tals prové de la forma en què són emprats, per una banda, i del seu propi **valor d'ús**. Artefactes tals com canoes, trampes, barreres per pescar i probablement puntes de projectil compostes representen casos paradigmàtics d'aquesta classe de mitjans de producció en algunes formacions caçadores-recol·lectores. No obstant, la seva distinció es complicada, especialment en aquells casos en què, malgrat sobreviure a un cicle productiu, la transmissió del seu valor es dona en durant un reduït nombre de processos. Per aquesta raó distingeixo provisionalment, a instàncies de lectura dels registres arqueològics, entre mitjans de treball fixes i mitjans de treball circulants.

⇒ Per **mitjans de treball fixes** em refereixo a aquells mitjans de treball que romanen actius durant un nombre elevat de cicles de reproducció de la producció.

⇒ Per **mitjans de treball circulants** entendré aquells mitjans de treball amb una vida útil curta, de pocs processos productius, i els instruments de treball.

Objecte de treball

⇒ En un sentit restrictiu, els **objectes de treball** constitueixen aquells objectes que s'utilitzen productivament però que no contenen treball humà anterior. Això vol dir que no aporten valor a la producció més enllà que el del treball de la seva extracció de la naturalesa. Es diferencien de les matèries primeres en què aquestes sí contenen treball.

Òptim

⇒L'economista italià V. Pareto va formular els criteris per establir la noció d'**òptim** més enllà de com una sumatòria d'utilitats. Així, qualifica el moment de màxima eficiència econòmica com aquella assignació en la que resulta impossible incrementar una magnitud econòmica sense disminuir-ne alguna de les altres que componen el vector. Implícitament, els càlculs de la distribució de la despesa o del consum entre diferents opcions a partir de la igualtat marginal (o de les respectives taxes marginals de substitució) entre aquestes reproduïx els arguments de Pareto.

Pla de consum

⇒En microeconomia, el **pla de consum** designa cada conjunt de consum individual dins de totes les opcions que integren les possibilitats de consum per a un/a consumidor/a específic/a. Integra les diferents quantitats de béns i serveis que conformen tant el consum com els factors que el consumidor/a pot ofertar.

Plusvàlua

⇒**Plusvàlua** remet, seguint Marx, a l'expressió, en termes de valor, de la massa de producte generada per la força de treball sobrant al seu valor, per expressat en el salari o en el valor dels mitjans de vida necessaris per a la seva existència. És a dir, deriva de la capacitat de la força de treball (inherent al seu valor d'ús) de generar un volum de producte superior a les necessitats de consum subjectiu i objectiu és a dir, per reproduir-se a si mateixa o a cada procés productiu.

Producció / producció de (nova) força de treball / producció social

⇒La **producció** comporta la modificació d'un estat de la matèria a fi de crear-ne un de nou. Implica, per tant, la modificació d'unes condicions precedents a fi de generar una nova materialitat. En aquest sentit, és oposada a la reproducció. La producció econòmica és activada per un seguit de despeses materials en força de treball i mitjans de producció que resulta en diferents objectes nous per part de, com a mínim, un subjecte social. En conseqüència, tots els àmbits d'aplicació de treball comporten l'existència de producció.

⇒Per **producció de nova força de treball** entenc aquelles activitats laborals adreçades a crear físicament i socialment noves persones, que en ser adultes s'inseriran a la producció social. No implica la totalitat de la **producció de força de treball**, on hi contemplo també aquelles activitats adreçades a renovar parcialment el desgast diari patit per la força de treball en la seva actuació laboral. En aquest sentit, la primera incorpora la *producció bàsica* en la seva totalitat i un segment de les activitats englobades en la *producció de manteniment* per Castro et al. (1998a: 31-32).

⇒La **producció social** remet a la unitat dialèctica de producció i reproducció en l'aplicació de treball. El seu abast és de tots els àmbits de la vida social.

Productivitat (d'un factor) / Productivitat marginal (d'un factor)

⇒Per **productivitat** o rendiment d'un factor entenc el valor total del la producció on s'aplica en relació el valor d'aquest factor. En l'anàlisi marxista la productivitat s'estableix en base el treball, calculant-la a partir del valor creat per una quantitat donada de força de treball invertida. En l'economia liberal aquest cocient es designa com a productivitat total d'aquest factor (capital o treball) i es distingeix de la productivitat marginal del mateix factor.

⇒La **productivitat marginal** (per exemple, del treball) defineix "*l'acrosissement de production due à la dernière unité du travail mise en oeuvre*" (Brémond i Gélédan, 1984: 346). Aquesta noció és essencial per analitzar les actuacions dels agents davant de, com a mínim, dues alternatives possibles.

Recurs / recurs natural / recurs social

⇒La categoria **recurs** comporta certs problemes teòrics. La consideració de recurs com quelcom aliè a les formacions socials que l'exploten, en una espècie de definició "objectiva" del terme, implica allunyar la categoria del context social en que s'insereix. Quan, pensant en **recurs natural** per la franja cantàbrica al Paleolític-Mesolític considero el carbó mineral com a font de calor, per exemple, estic plantejant la qüestió d'una forma dialèctica. Per una banda, és evident que atorgo un potencial econòmic a una materialitat que, socialment, no existia a l'època a la què faig referència. Al contrari, estic remetent a una sèrie d'objectes de treball que existeixen com a tals fruit d'un determinat estat de les capacitats productives de l'ésser humà, pròpies de finals del s. XVIII fins al present. Per l'altra, introdueixo una mesura de la socialització del medi pel període històric a que remeto. És evident que fa 10.000 anys la cornisa cantàbrica existien físicament les vetes carboníferes que actualment s'exploten, però en canvi les mateixes no tenien una entitat social en no ser presents en absolut a la vida de les poblacions de la zona. Concloent, **recurs social** o objecte de treball designen aquells objectes que existeixen a l'entorn i són sistemàticament incorporats a l'activitat social en una època i lloc específics. Cap dels dos conté treball humà materialitzat abans de la seva apropiació, tot i que poden presentar-se sota una forma específica fruit de l'acció indirecta de l'Ésser Social (per exemple, canvis en les poblacions de mamífers fruit de l'explotació d'alguns tàxons). Ambdós remetent directament al desenvolupament productiu de les poblacions subjecte d'estudi i neguen el grau d'objectivitat ahistòrica implícita en el terme recursos naturals aplicat a la vida social.

Rendiments decreixents / Rendiments marginals (decreixents)

- ⇒ Els **rendiments decreixents** remetent al procés pel qual com hi ha un descens en el volum de producte obtingut per unitat de treball invertida o de terra posada en valor. L'economista anglès D. Ricardo va postular una dinàmica de rendiments decreixents associada a un augment de la producció agrícola, per la qual, la posada en ús de parcel·les menys fèrtils comporta una major inversió de treball i resulta en outputs inferiors per unitat d'input aplicada.
- ⇒ Seguint la formulació neoclàssica, els **rendiments marginals** designen l'evolució dels rendiments d'un factor (per exemple, el treball, el capital o la terra) quan s'incrementa en una unitat la seva magnitud. Quan aquests són decreixents, com es postula que succeeix en diverses dinàmiques d'intensificació econòmica, els rendiments per unitat d'output descendeixen quan augmenta el determinat factor al qual alludeixen.

Reproducció

- ⇒ En termes abstractes, refereix aquell procés pel qual en resulta reiterat un estat previ. En la vida social, la reiteració de les condicions materials objectives d'un període anterior en el present comporta la **reproducció** d'aquestes. En les pràctiques que els subjectes socials emprenen, tant la definició de la finalitat que les guia com la forma de les actuacions per assolir-les incorporen i reiteren la realitat material que conforma aquests subjectes (per exemple, com a experiència acumulada) i que ha creat la necessitat de resoldre. En aquest sentit, presenta una accepció diferent a la *reproducció* com al procés social de reproducció biològica i que esdevé social a partir del desenvolupament de les forces productives històricament associat a Homo sapiens sapiens (Estévez et al., 1998: 12-14).

Sentit comú

- ⇒ Per Gramsci (1983: 38-57), **sentit comú** designa les pràctiques o actuacions dutes a terme per un agent i justificades per una concepció de la realitat que no guarda correspondència amb les seves condicions materials objectives. Pel filòsof italià, pressuposa la no existència d'una actitud crítica i sol ser pròpia dels sectors socials subordinats. Ja en paraules pròpies, el sentit comú no comporta una previsualització teòrica de l'entorn sobre el qual s'actua, assumint visions alienes com a pròpies de manera acrítica.

Taxa marginal de substitució (TmS)

- ⇒ La **taxa marginal de substitució** estableix la relació entre com a mínim 2 béns (en el consum), factors (en la despesa) o variables (cost vs. benefici), modelitzats com a x, y . Estableix la quantitat addicional del bé, factor o variable x , que es necessita per compensar el descens d'una unitat d' y , i a l'inrevés.

Treball

⇒ Per W. S. Jevons, i en general l'economia neoclàssica, el treball és un mal necessari per accedir a un *valor*. Reverteix en una *desutilitat marginal* (Screpanti i Zamagni, 1997: 168).

⇒ Per **treball** em refereixo a “*un proceso entre la naturaleza y el hombre [millor, subjectes socials], proceso en que éste realiza, regula y controla mediante su propia acción su intercambio de materias con la naturaleza*” (Marx, 1986a: 139). En definitiva, designa la capacitat intencional de transformar la matèria, modificant les qualitats dels objectes, canviant-ne la ubicació o ambdues alhora. La mateixa existència de treball comporta la generació d'un producte, amb un valor i qualitats específiques.

Unitat d'apropiació / unitat de consum

⇒ La **unitat d'apropiació** designa aquell grup de persones que efectua mitjançant una sèrie de processos de treball una producció en els termes T T: inverteix una quantitat de treball (mitjans de producció i força de treball) per generar un producte amb un **valor** específic.

⇒ La **unitat de consum** remet al conjunt de persones que, des d'una perspectiva P P es beneficia del procés de transformació del valor contingut en un producte, esdevenint el mateix grup com a producte receptor de **valor**. A diferència de la unitat d'apropiació, els i les components d'una unitat de consum no són necessàriament en la seva totalitat subjectes productius en el sentit T T. Com a consumidors/es subjectius, els i les membres de la unitat de consum són subjecte de la producció P P. En canvi, com a consumidores/s objectius participen de la producció P P només com a productes, com és el cas de nens i nenes, futura força de treball. He optat per no utilitzar el terme *unitat domèstica* que Bate (1986: 13) defineix com a "*La unidad básica de la producción en las formaciones cazadoras recolectoras*" (subratllat en cursiva a l'original). Les raons han estat dues. La primera, la voluntat d'evitar una associació de la categoria amb el *mode de producció domèstic*, per exemple, de Sahlins (1974). La segona, perquè el seu ús en el sentit exposat no distingeix les dissimetries que poden existir entre els processos d'apropiació i els de consum, per exemple, en termes de magnitud i organització internes.

Utilitat / utilitat marginal

⇒ En la teoria neoclàssica, la **utilitat** remet a la satisfacció que un determinat bé proporciona al ser consumit. És una mesura subjectiva, doncs s'estableix sobre les preferències i la situació conjuntural d'un agent individual. Serveix de base per establir el valor dels diferents béns i s'assumeix que coincideix amb el seu preu. En un mercat lliure i equilibrat, els preus es defineixen en la confluència entre oferta i demanda, sobre la base del què el/la consumidor/a

està disposat/da a pagar i a partir del qual el/la venedor/a està disposat/da a vendre. Un problema que va centrar part de l'atenció de l'economia neoclàssica a principis de segle va ser intentar trobar una mesura cardinal de la utilitat. Actualment aquest punt s'ha solucionat a partir del reconeixement del caràcter subjectiu i particular d'aquesta variable i l'ús de corbes d'indiferència específiques en cada conjuntura.

⇒ Fruit de la saciabilitat de l'agent en el consum, la utilitat presenta una dinàmica marginal decreixent. La **utilitat marginal** designa l'oscil·lació en utilitat que representa el consum d'una unitat addicional del recurs. La **primera llei de Gossen** explicita aquest punt quan afirma que el plaer obtingut en el consum d'un bé disminueix de manera progressiva fins arribar a la sacietat, quan la intensitat de la utilitat és nul·la (Screpanti i Zamagni, 1997: 215). En alguns manuals de microeconomia s'explicita, però, que en el consum l'agent mai arriba a la saciabilitat, és a dir, sempre manté la capacitat per augmentar el consum, encara que el ritme de creixement de la utilitat associada disminueixi (Villar, 1999: 31-32).

Valor / valor d'ús / valor de canvi

⇒ Des de la perspectiva neoclàssica el **valor** designa la utilitat d'un bé, és a dir, la seva capacitat de satisfer unes determinades necessitats. S'estableix de forma individual, com a resultat de l'estat i preferències de l'agent, i presenta una dinàmica marginal decreixent com a funció de la possibilitat de saturació. En Arqueologia generalment s'assumeix aquesta accepció. Paradigmàtica és la denominació de "*recursos de poca valor*" per designar les qualitats nutritives de mol·luscs o altra fauna de petit tamany.

⇒ Des del materialisme històric, seguint els paràmetres de l'economia clàssica anglesa, s'entén el **valor** com el treball socialment necessari per a la producció d'un determinat bé. En determinats contextos històrics, com a magnitud abstracta, es concreta com a valor d'ús i valor de canvi. En situacions absència de circulació de productes entre subjectes socials, o quan aquesta és molt reduïda, és difícil establir la mesura del valor abstracte. En el capitalisme, quan el treball és alienat de la força de treball per salari, el valor dels diferents productes pot mesurar-se en diner. En aquest treball, en produccions de valors d'ús alimentaris, he establert com a unitat de mesura les calories. He pres aquesta opció en poder-se reduir, a grans trets, a aquesta unitat la reproducció de la força de treball durant un determinat període i les magnituds de l'output.

⇒ El **valor d'ús** és resultat de la pròpia materialitat de determinats objectes i tots els productes. En funció d'unes qualitats específiques, aquest aporta una utilitat en el consum per satisfer una determinada necessitat. Per tant, es pot afirmar que la finalitat d'una producció és generar **valors d'ús**.

⇒ El **valor de canvi** és l'expressió del valor dels productes. Comporta una relació quantitativa entre dos **valors d'ús**, que s'estableix a partir dels respectius **valors** dels objectes de tal manera que cada part de l'intercanvi cedeix i rep una quantitat anàloga de treball materialitzat en producte.

11. BIBLIOGRAFIA.

- Albero, M.; Angiolini, F. E.; Piana, E. L.
 1986. "Discordant ages related to Reservoir Effect of associated archaeological remains from Túnel site (Beagle Channel, Argentine)", *Radiocarbon*, 28: 748-753.
- Adorno, T. W.
 1969. "La crítica de la cultura y la sociedad", a *Crítica cultural y sociedad*, Ed. Ariel, Barcelona, pp. 203-230.
- Allaby, M.
 1984. *Diccionario del Medio Ambiente*, Pirámide, Madrid.
- Althusser, L.
 1970. "Ideología y Aparatos de Estado", a L. Althusser, *Escritos*, Ed. Laia, Barcelona 1975, pp. 105-172.
- Altuna, J.
 1971. "Los mamíferos del yacimiento prehistórico de Morín (Santander)", a J. González-Echegaray i L. G. Freeman: *Cueva Morín. Excavaciones 1966-1968*, Publicaciones del Patronato de las Cuevas Prehistóricas de Santander VI, Santander 1971, pp. 369-397.
 1972. *Fauna de los mamíferos prehistóricos de Guipúzcoa*, Munibe, n.º XXIV, San Sebastián.
 1976. "Los mamíferos del yacimiento prehistórico de Tito Bustillo", a *Excavaciones en la Cueva de "Tito Bustillo". Trabajos 1975*, Instituto de Estudios Asturianos, Oviedo 1980, pp. 151-192.
 1981. "X. Restos óseos del yacimiento prehistórico del Rascaño", a J. González-Echegaray i I. Barandiarán (eds): *El Paleolítico Superior de la Cueva del Rascaño*, Centro de Investigaciones y Museo de Altamira, Monografías 3, Santander 1981, pp. 221-269.
 1985a. "Los Moluscos marinos de Erralla" a J. Altuna, A. Baldeón i K. Mariezkurrena. *Cazadores magdalenenses en Erralla (Cetona, País Vasco)*, *Munibe* n.º 37, 1985, pp. 119-121.
 1985b. "Dataciones de C14. Comparación con las dataciones de otros yacimientos" a J. Altuna, A. Baldeón i K. Mariezkurrena. *Cazadores magdalenenses en Erralla (Cetona, País Vasco)*, *Munibe* n.º 37, 1985, pp. 25-28.
 1986. "The mamalian faunas from the prehistoric site of La Riera", a L. G. Straus i G. A. Clark (eds): *La Riera Cave. Stone Age Hunter-Gatherer Adaptations in Northern Spain*, Anthropological Research Papers n.º 36, Arizona State University, Tempe 1986, pp. 237-497.
 1990. "La caza de herbívoros durante el Paleolítico y el Mesolítico en el País Vasco", *Munibe*, n.º 42, pp. 229-240.

1995. "Faunas de mamíferos y cambios ambientales durante el tardiglacial cantábrico", a A. Moure i C. González Sáinz (eds): *El final del Paleolítico Cantábrico*, Universidad de Cantabria, Santander 1995, pp. 77-117.
- Altuna, J.; Mariezkurrena, K.
- 1984a. "Bases de subsistencia de origen animal", a J. Altuna i J. M. Merino (eds) *El yacimiento prehistórico de la Cueva de Ekain (Deba, Guipúzcoa)*, Euzko Ikaskuntza, Sociedad de Estudios Vascos, San Sebastián 1984, pp. 211-288.
- 1984b. "Historia de las excavaciones. Descripción del yacimiento. Resumen estratigráfico. Utilización del espacio. Dataciones absolutas" a J. Altuna i J. M. Merino (eds) *El yacimiento prehistórico de la Cueva de Ekain (Deba, Guipúzcoa)*, Euzko Ikaskuntza, Sociedad de Estudios Vascos, San Sebastián 1984, pp. 17-45.
1985. "Bases de subsistencia de los pobladores de Erralla: Macromamíferos", *Munibe*, nº 37, a J. Altuna, A. Baldeón i K. Mariezkurrena. *Cazadores magdalenenses en Erralla (Cetona, País Vasco)*, *Munibe* nº 37, 1985, pp. 87-117.
1993. "Faunes de mammifères des disements magdaléniens du Pays Basque et zones limitrophes", *Congrès National des sociétés historiques et scientifiques 118 e*, Pau, 1993, pp. 149-162.
- Ames, K.
1991. "The archaeology of the *longue durée*: temporal and spatial scale in the evolution of social complexity on the southern Northwest Coast", *Antiquity*, nº 65, pp. 935-945.
1995. "Chiefly, Power and Household Production on Northwest Coast", a T. D. Price i G. M. Feinman (eds): *Foundations of Social Inequality*, Plenum Press, New York, 1995.
- Ames, K.; Maschner, H. D. G.
1999. *Peoples of the Northwest Coast. Their Archaeology and Prehistory*, Thames and Huston Ltd., London.
- Andersen, S. H. et al.
1990. "Making Cultural Ecology Relevant to Mesolithic Research: I. A Data Base of 413 Mesolithic Fauna Assemblages", a P. V. Vandermeesch i P. Van Peer (eds): *Contributions to the Mesolithic in Europe*, Leuven University Press, pp. 23-51.
- Apellaniz, J. M.
1975. "El campamento Mesolítico de pescadores de Kobeaga II", *Noticiario Arqueológico Hispánico*, nº 4, pp. 229-244.
- Apellaniz, J. M.; Altuna, J.
1975. "Excavaciones en la Cueva de Arenaza I (San Pedro de Galdames, Vizcaya). Primera Campaña, 1972. Neolítico y Mesolítico Final", *Noticiario Arqueológico Hispánico*, nº 4, pp. 123-156.

Arias, P.

1991. *De Cazadores a Campesinos. La transición al neolítico en la región cantábrica*, Universidad de Cantabria, Santander.
1992. "Estrategias económicas de las poblaciones del Epipaleolítico avanzado y el Neolítico en la región Cantábrica", a A. Moure (ed.) *Elefantes, Ciervos y Ovicápridos*, Universidad de Cantabria, Santander 1992, pp. 163-184.
1995. "los concheros con cerámica de la Costa Cantábrica y la neolitización del norte de la Península Ibérica", a A. Moure (ed): *"El final Hombre Fósil" 80 años después. Homenaje a Hugo Obermaier*, Universidad de Cantabria, Santander 1995, pp. 391-415.
1997. *Marisqueros y agricultores. Los orígenes del Neolítico en la fachada atlántica europea*, Universidad de Cantabria, Santander.

Arias, P.; Pérez, C.

1995. Excavaciones arqueológicas en Arangas, cabrales (1991-1994). Las Cuevas de los Canes, El Tío Llanes y Arangas", *Excavaciones arqueológicas en Asturias, 1991-1994*, Servicio de Publicaciones del principado de Asturias, Oviedo 1995: 72-92.

Arnold, J. E.

1991. "Transformation of a Regional Economy: Sociopolitical Evolution and the Production of Valuables in Southern California", *Antiquity*, vol. 65, pp. 953-962.
1992. "Complex Hunter-Gatherer-Fishers of Prehistoric California: Chiefs, Specialists, and Maritime Adaptations of the Channel Islands", *American Antiquity*, vol. 57, pp. 60-84.
1995. "Social Inequality, Marginalization, and Economic Process", a T. D. Price i G. M. Feinman (eds): *Foundations of Social Inequality*, Plenum Press, New York 1995, pp. 87-103.
1996. "The Archaeology of Complex Hunter-Gatherers", *Journal of Archaeological Method and Theory*, vol. 3, pp. 77-126.
1997. "Bigger Boats, crowded Creekbanks: environmental Stresses in Perspective", *American Antiquity*, vol. 62, pp. 337-339.

Arnold, J. E.; Colten, R. H.; Pletka, S.

1997. "Contexts of cultural Change in insular California", *American Antiquity*, vol. 62, pp. 300-318.

Aura, J. E.; Villaverde, V.; González Morales, M. González Sáinz, C.; Zilhão, J.

1998. "The Pleistocene-Holocene transition in the Iberian Peninsula: Continuity and Change in Human Adaptations", *Quaternary International*, vol. 49/50, pp. 87-103.

Bailey, G.N.

1971. "Concheros del Norte de España: una Hipótesis preliminar", *Actas del XII Congreso Arqueológico Nacional, Jaén 1971*, Universidad de Zaragoza, Zaragoza 1973, pp. 73-84.

1978. "Shell Middens as Indicators of Postglacial Economies: a Territorial Perspective", a P. Mellars (ed): *The Early Postglacial Settlement of Northern Europe*, Duckworth, London 1978, pp. 37-63.
1983. "Economic change in Late Pleistocene Cantabria", a G. N. Bailey (ed): *Hunter-gatherer economy in prehistory. An European perspective*, Cambridge University Press, Cambridge, pp. 149-165.
- Bailey, R. C.; Head, G.; Jenike, M.; Owen, B.; Rechtman, R.; Zechenter, E.
1989. "Hunting and Gathering in Tropical Rain Forest: Is It Possible?", *American Anthropologist*, vol. 91, pp. 59-82.
- Balicki, A.
1968. "The Netsilik Eskimos: Adaptative Processes", a R. L. Lee i I. De Vore (eds): *Man the Hunter*, Aldine Publishing Company, Chicago 1968, pp. 78-82.
- Barandiarán, I.
1989. "Las dataciones por C14", a I. Barandiarán i A. Cava: *El yacimiento prehistórico de Zatoya*, Trabajos de Arqueología de Navarra nº8, Pamplona 1989, pp. 283-290.
1990. "Revisión estratigráfica de Berroberría. Datos en 1990", *Veleia*, nº 7, pp. 7-33.
1993-1994. "Cueva de Berroberría (Urdax). Informe de las campañas de excavación V (1990), VI (1991), VI (1992) y VII (1993)". *Trabajos de Prehistoria de Navarra* 11: 243-247.
1998. "El Paleolítico y el Mesolítico", a I. Barandiarán; B. Martí; M^a. A. del Rincón; J. L. Maya: *Prehistoria de la Península Ibérica*, Ed. Ariel, Barcelona 1998, pp. 1-120.
- Barandiarán, I.; Madariaga, B.
1989. "Moluscos terrestres y acuáticos", I. Barandiarán i A. Cava: *El yacimiento prehistórico de Zatoya*, Trabajos de Arqueología de Navarra nº8, Pamplona 1989, pp. 275-281.
- Barton, C. M.; Clark, G. A.
1997a. "Evolutionary Theory in Archaeological Explanation", a C.M. Barton i G.A. Clark (eds): *Rediscovering Darwin: Evolutionary Theory and Archaeological Explanation*, Archaeological Papers of the American Anthropological Association, nº 7, Arlington 1997, pp. 3-15.
- Barton, C. M.; Clark, G. A. (eds)
1997b. *Rediscovering Darwin: Evolutionary Theory and Archaeological Explanation*, Archaeological Papers of the American Anthropological Association, nº 7, Arlington, pp. 3-15.

- Basgall, M. E.
1987. "Resource intensification among hunter-gatherers: acorn economies in prehistoric California", *Research in Economic Anthropology*, 9: 21-52.
- Bate, L. P.
1984. *Comunidades Primitivas de Cazadores Recolectores en Sudamérica II*, Historia General de América (dir. G. Morón), vol. 2, Academia Nacional de la Historia de Venezuela, Caracas.
1986. "El modo de producción cazador recolector o la economía del salvajismo", *Boletín de Antropología Americana*, n° 13, pp. 5-31.
1990. "Las sociedades cazadoras recolectoras pre-tribales o el "paleolítico superior" visto desde sudamérica", *Boletín de Antropología Americana*, n° 25, pp. 105-156.
1998. *El proceso de investigación en arqueología*, Ed. Crítica, Barcelona.
- Beach, F. A.; Ford, C. S.
1969. *Conducta sexual*, Ed. Fontanella, Barcelona 1972.
- Beaton, J. M.
1991. "Extensification and intensification in central California prehistory", *Antiquity*, vol. 65, pp. 946-952.
- Bender, B.
1989. "The roots of inequality", a D. Miller, M. Rowlands i C. Tilley (eds) *Domination and Resistance*, Unwin Hyman Ltd., London 1989, pp. 83-95.
- Bender, B.; Morris, B.
1988. "Twenty years of history evolution and social change in hunter-gatherer studies", a T. Ingold, D. Riches i J. Woodburn (eds): *Hunters and Gatherers 1: History, Evolution and Social Change*, Berg, Oxford 1988, pp. 4-14.
- Berganza, E.; Arribas, J. L.
1994. "Excavación, cronología, análisis de las industrias lítica y ósea"; Kobie (Serie Paleoantropología), n° XXI, pp. 7-83.
- Bernaldo de Quirós, F.
1992. "Estrategias económicas en el Pleistoceno Superior de la Región Cantábrica", a A. Moure (ed): *Elefantes, Ciervos y Ovicápridos*, Universidad de Cantabria, Santander 1992, pp. 117-128.
- Bernard, Y.; Colli, J. C.
1990. *Dizionario di economia e finanza*, Editoria Associati S. p. A., Milano.
- Bettinger, R. L.
1991. *Hunter-Gatherers. Archaeological and Evolutionary Theory*, Plenum Press, New York.
- Bettinger R. L., Malhi, R.; McCarthy, H.
1997. "Central Place Models of Acorn and Mussel processing", *Journal of Archaeological Science*, vol. 24, pp. 887-889.
- Biagi, P. et al.

1984. "Qurum: a case study of coastal archaeology in Northern Oman", *World Archaeology*, vol. 16, pp. 43-61
- Binford, L. R.
 1962. "Archaeology as anthropology", *American Antiquity*, vol. 28, pp. 217-225.
 1968a. "methodological Considerations of the Archaeological Use of Ethnographic Data", a R. L. Lee i I. De Vore (eds): *Man the Hunter*, Aldine Publishing Company, Chicago 1968, pp. 268-273.
 1968b: "Post-Pleistocene Adaptations", a S.R. Binford i L.R. Binford(ed.) *New Perspectives in Archaeology*, Aldine, Chicago, 1968, pp. 313-341.
 1978. *Nunamiut Ethnoarchaeology*, Academic Press, New York.
 1980. "Willow Somke and Dogs' Tails: Hunter-Gatherer Settlement Systems and Archaeological Site Formation", *American Antiquity*, vol. 45, pp. 4-20.
 1983. *En busca del pasado*, Ed. Crítica, Barcelona 1994.
- Bird, D. W.
 1997. "Behavioral Ecology and the Archaeological Consequences of the Central Place Foraging among the Merriam", a C.M. Barton i G.A. Clark (eds): *Rediscovering Darwin: Evolutionary Theory and Archaeological Explanation*, Archaeological Papers of the American Anthropological Association, nº 7, Arlington 1997, pp. 291-306.
- Bird-David, N.
 1992. "beyond "The original Affluent Society": A Culturalist Reformulation", a J. M. Gowdy (ed): *Limited Wants, Unlimited Means. A Reader on Hunter-Gatherer Economics and the Environment*, Island Press, Washington D.C. 1998, pp. 115-137.
- Birdsell, J. B.
 1968. "Some Predictions for the Pleistocene Based on Equilibrium Systems among Recent Hunter-Gatherers", a R. L. Lee i I. De Vore (eds): *Man the Hunter*, Aldine Publishing Company, Chicago 1968, pp. 229-240.
- Blanton, R. E.
 1995. "The Cultural Foundations of Inequality in Households", a T. D. Price i G. M. Feinman (eds): *Foundations of Social Inequality*, Plenum Press, New York 1995, pp. 105-127.
- Bliege Bird, L.; Bird, D. W.
 1997. "Delayed Reciprocity and Tolerated Theft. The Behavioral Ecology of Food Sharing Strategies", *Current Anthropology*, vol. 38, pp. 49-78.
- Bloch, M.
 1975. "La propiedad y el final de la alianza"; a M. Bloch (comp.) *Análisis marxistas y antropología social*, Ed. Anagrama, Barcelona 1977, pp. 241-268.

- Boas, F.
 1902. "Some Problems in North American Archaeology", a F. Boas: *Race, Language and Culture*, The Free Press, New York 1966, pp. 525-529.
 1911. "The History of the American Race", a F. Boas: *Race, Language and Culture*, The Free Press, New York 1966, pp. 324-330.
- Bonsall, C.
 1989. *The Mesolithic in Europe. Papers presented at the Third International Symposium. Edinburgh 1985*, John Donald, Edinburgh.
- Boone, J. L.; Smith, E. A.
 1998. "Is It Evolution Yet?. A Critique of Evolutionary Archaeology", *Current Anthropology*, vol. 39 (Supplement June 1998), pp. 141-157
- Borderías, C.; Carrasco, C.; Alemany, C. (comp)
 1994. *Las mujeres y el trabajo. Rupturas conceptuales*, Icaria, Barcelona.
- Borrero, L. A.
 1989. "Fuego-Patagonian bone assemblages and the problem of communal guanaco hunting", a L. B. Davis i B. O. K. Reeves (eds): *Hunters of the Recent Past*, One World Archaeology 15, Unwin Hyman, London 1989, pp. 373-399.
- Bosch Gimpera, P.
 1975. *La América pre-hispánica*, Ed. Ariel, Barcelona.
- Boserup, E.
 1965. *Las condiciones del desarrollo en la agricultura*, Ed. Tecnos, Madrid 1967.
- Botkin, S.
 1980. "Effects of Human Exploitation on Shellfish Populations at Malibu Creek, California", a T. K. Earle i A. L. Christenson (eds): *Modeling Change in Prehistoric Subsistence Economies*, Academic Press, New York 1980, pp. 121-139.
- Bourdieu, P.; Wacquant, L. J. D.
 1992. *Per a una sociologia reflexiva*, Ed. Herder, Barcelona 1994.
- Boyer-Klein, A. ; Leroi-Gourham, A.
 1985. "Análisis palinológico de la Cueva del Juyo", a I. Barandiarán, L. G. Freeman, J. González Echegaray; R. G. Klein. *Excavaciones en la Cueva del Juyo*, Centro de Investigación y Museo de Altamira, Monografías nº 14, Madrid 1985, pp. 57-61
- Brelurut, A.; Pingard, A.; Thériez, M.
 1990. *Le cerf et son élevage*, Institut National de la Recherche Agronomique-Editions du Pont Vétérinaire, Paris.
- Brémond, J.; Gélédan, A.
 1981. *Dictionnaire des théories et mécanismes économiques*, Hatier, Paris.
 1984. *Dictionnaire économique et social*, Hatier, Paris.
- Broughton, J. M.

1994. "Late Holocene Resource Intensification in the Sacramento Valley, California: The Vertebrate Evidence", *Journal of Archaeological Science*, vol. 21, pp. 501-514.
1997. "Widening diet breadth, declining foraging efficiency, and prehistoric harvest pressure: ichthyological evidence from the Emeryville Shellmound, California", *Antiquity*, vol 71, pp. 845-862.
- Burch, E. S. Jr.
1994. "The Future of Hunter-Gatherer Research", a J. M. Gowdy (ed): *Limited Wants, Unlimited Means. A Reader on Hunter-Gatherer Economics and the Environment*, Island Press, Washington D.C. 1998, pp. 201-217.
- Burch, E. S.; Ellana, L. J.
1994. "Editorial", a E. S. Burch i L. J. Ellana (eds): *Key Issues in Hunter-Gatherer Research*, Berg, Oxford 1994, pp. 219-221.
- Burton, M.
1985. *Guía de los Mamíferos de España y Europa*, Ed. Omega, Barcelona.
- Byers, A. M.
1994. "Symboling and the Middle-Upper Paleolithic Transition. A Theoretical and Methodological Critiques", *Current Anthropology*, vol. 35, pp. 369-399.
- Canals, S.
1976. *Prehistoria de América*, Ed. Sudamericana, Buenos Aires.
- Cannon, A.
2000. "Settlement and Sea-levels on the Central Coast of British Columbia: Evidence from Shell Midden Cores", *American Antiquity* 65(1): 67-77.
- Carbonell, E. i Estévez, J.
1976. "Avanç de la Teoria de la Bidirecció", *Cypsela* II, pp. 1-5.
- Carlson, L.
1990. "History of Research in Archaeology", a W. Suttles (ed): *Handbook of North American Indians. Northwest Coast. Volume 7*, Smithsonian Institution, Washington 1990, pp. 107-115.
1996a. "Introduction to Early Occupation in British Columbia", a R. L. Carlson i L. K. Dalla Bona (eds): *Early Human Occupation in British Columbia*, University of British Columbia Press, Vancouver 1996, pp. 3-10.
1996b. "Early Namu", a R. L. Carlson i L. K. Dalla Bona (eds): *Early Human Occupation in British Columbia*, University of British Columbia Press, Vancouver 1996, pp. 83-102.
- Carlson, L.; Dalla Bona, L. K.
1996 *Early Human Occupation in British Columbia*, University of British Columbia Press, Vancouver.
- Carretero, C.

1995. "Environment, Food Availability, and Nutrition in the Northwest Coast: Hazards in Native Traditional Subsistence", *Revista Española de Antropología Americana*, nº 25, pp. 119-134.
- Castaños, P.
1980. La macrofauna de la Cueva de La Paloma (Pleistoceno terminal de Asturias), a M. Hoyos, M. I. Martínez; T. Chapa; P. Castaños: *La Cueva de La Paloma, Soto de las Regueras (Asturias)*, Excavaciones Arqueológicas en España 116, Ministerio de Cultura, Madrid 1980, pp. 65-100.
1982. "Estudio de los macromamíferos del yacimiento prehistórico de "Cueto de la Mina" (Asturias)", *Boletín del Instituto de Estudios Asturianos*, nº 105-106, Oviedo 1982, pp. 43-86.
1983. "Estudio de los macromamíferos del yacimiento de Bolinkoba (Abadiano-Vizcaya)", *Kobie (Serie Paleoantropología y Ciencias Naturales)* nº XII, pp. 261-298.
1984. "Estudio de los macromamíferos de la Cueva de Santimamiñe (Vizcaya)", *Kobie (Serie Paleoantropología y Ciencias Naturales)*, nº XIV, pp. 235-318.
1992. "Estudio de los macromamíferos de la Cueva de Urratxa III (Orozko-Bizkaia)", *Kobie (Serie Paleoantropología)*, nº XX, pp. 87-107.
1994. "Estudio de los macromamíferos en Laminak II", *Kobie (Serie Paleoantropología)*, nº XXI, pp. 173-187.
- Castro, P. V., Lull, V., Micó, R.
- 1996b. *Cronología de la Prehistoria Reciente de la Península Ibérica y Baleares (c. 2800-900 calANE)*, BAR International Series 652.
- Castro, P. V.; Chapman, R.; Gili, S.; Lull, V. Micó, R.; Rihuete, C.; Risch, R.; Sanahuja, M^a. E.
- 1996a. "Teoría de las prácticas sociales", *Complutum*, 6, - Homenaje a M. Fernández Miranda, pp. 35-48.
- Castro, P. V.; Gili, S.; Lull, V. Micó, R.; Rihuete, C.; Risch, R.; Sanahuja, M^a. E.
- 1998a. "Teoría de la producción de la vida social. mecanismos de explotación en el sudeste ibérico", *Boletín de Antropología Americana*, nº 33, pp. 25-77
- 1998b. "Towards a Theory of Social Production and Social Practice", a Milliken, S. i M. Vidale (eds) *Craft Specialization: Operational Sequences and Beyond. Papers from the EAA Third Annual Meeting at Ravenna 1997* (volume IV), BAR-International Series 720, London, pp. 173-177.
- Childe, V.G.
1925. Los orígenes de la civilización, Fondo de Cultura Económica, México D.F. 1988.
1942. *El progreso de la Historia*, Edicions 62, Barcelona 1971.
1956. *Introducción a la Arqueología*, Ariel, Barcelona 1973.

1958. *Los orígenes de la sociedad europea* (6ª edición inglesa), Ed. Nueva Ciencia, Madrid 1968.
- Christenson, A.L.
1980. "Change in the Human Food Niche in Response to Population Growth", a T. K. Earle i A. L. Christenson (eds): *Modeling Change in Prehistoric Subsistence Economies*, Academic Press, New York 1980, pp. 31-72.
- Claassen, Ch.
2000. "Quantifying Shell: comments on Mason, Peterson, and Tiffany", *American Antiquity*, vol 65, pp. 415-418.
- Clark, G.
1980a. *Arqueología y Sociedad*, Akal, Madrid.
1980b. *Mesolithic Prelude. The Palaeolithic-Neolithic Transition in Old World Prehistory*, Edimburgh University Press, Edimburgh.
- Clark, G.; Pigott, S.
1965. *Prehistoric Societies*, Hutchinson & Co., London 1968 (3ª reimpressió).
- Clark, G. A.
1976. *El Asturiense Cantábrico*, Biblioteca de Prehistoria Hispana, Instituto Español de Prehistoria, Madrid.
1981. "On Preagricultural Coastal Adaptations", *Current Anthropology*, vol. 22, pp. 444-445.
1983. "Boreal phase settlement subsistence models for Cantabrian Spain", a G. N. Bailey (ed): *Hunter-gatherer economy in prehistory. An European perspective*, Cambridge University Press, Cambridge, pp. 97-110.
1986. "El nicho alimenticio humano en el Norte de España desde el Paleolítico hasta la romanización", *Trabajos de Prehistoria*, vol. 43, pp. 159-184.
1995. "Complementariedad funcional en el Mesolítico del Norte de España", a V. Villaverde (ed.). *Los últimos cazadores. Transformaciones culturales y económicas durante el Tardiglacial y el inicio del Holoceno en el ámbito mediterráneo*, Instituto de Cultura Juan Gil - Albert, Alacant, 1995, pp. 45-62.
- Clark, G. A.; Straus, L. G.
1983. "Late Pleistocene hunter-gatherer adaptations in Cantabrian Spain", a G. N. Bailey (ed): *Hunter-gatherer economy in prehistory. An European perspective*, Cambridge University Press, Cambridge, pp. 131-148.
- Clark, G. A.; Yi, S.
1983. "Niche-width variation in cantabrian archeofaunas: a diachronic study", a J. Clutton-Brock i C. Grigson (eds): *Animals and Archaeology: 1. Hunters and their Prey*, BAR International Series 163, Oxford, pp. 183-208.

- Clark, R.
1980. *El nacimiento del Hombre*, Ed. Juan Granica SA., Barcelona 1983.
- Cleyet-Merle, J-J., Madelaine, S.
1995. Inland evidence of human sea coast exploitation in Palaeolithic France", a A. Fischer (ed): *Man and Sea in the Mesolithic. Coastal settlement above and below present sea level*, Oxbow Monograph 53, Oxford 1995, pp. 303-308.
- Cody, M. L.
1974. "Competition and the structure of bird communities", *Monographs in Population Biology*, 7.
- Cohen, M. N.
1977. *La crisis alimentaria de la prehistoria. La superpoblación y los orígenes de la agricultura*, Alianza Ed., Madrid 1981
1989. *Health & the Rise of Civilization*, Yale University Press, New Haven and London.
1994. "Demographic expansion: causes and consequences", a T. Ingold (ed): *Companion Encyclopedia of Anthropology. Humanity, Culture and Social Life*, Routledge, New York 1995, pp. 265-296.
- Collier, J. F.
1988: *Mariage and Inequality in Classless Societies*, Standford University Press, Standford.
- Colten, R. H.; Arnold, J. E.
1998. "Prehistoric marine mammal hunting on California's northern channel islands", *American Antiquity*, vol. 63, pp. 679-701.
- Conkey, M. W.
1991. "Contexts of Action, Contexts for Power: Material Culture and Gender in the Magdalenian", J. M. Gero i M. W. Conkey (eds): *Engendering Archaeology. Women and Prehistory*, Basil Blacwell Ltd., Oxford 1991, pp. 57-92.
- Corchón, M. S.
1992. "La Cueva de Las Caldas (Priorio, Oviedo). II investigaciones efectuadas entre 1987 y 1990", a *Excavaciones Arqueológicas en Asturias, 1987-1990*, Consejería de Educación, cultura, deportes y juventud, Oviedo, pp. 33-47.
1995. "El Magdaleniense Medio. Nuevos datos sobre la ocupación de la cornisa cantábrica entre el 14.000 y el 13.000 BP", a A. Moure i C. González Sáinz (eds): *El final del Paleolítico Cantábrico*, Universidad de Cantabria, Santander 1995, pp. 119-158.
1999. "La Cueva de Las Caldas (Priorio, Oviedo). IV." a *Excavaciones Arqueológicas en Asturias 1995-98, IV*, , Servicio de Publicaciones del Principado de Asturias, Oviedo, pp. 33-47

- Croes, D. R.
1997. "The North-Central cultural dichotomy on the Northwest Coast of North America: its evolution as suggested by wet-site basketry and wooden fishhooks", *Antiquity*, vol. 71, pp. 594-615.
- Davison, I.; Estévez, J.
1986. "Problemas de arqueotafonomía. Formación de yacimientos con fauna", *Quaderns 1985-86. Homenaje al Dr. J. M. Corominas*, pp. 67-87.
- Davis, S. D.
1990. "Prehistory of Southeastern Alaska", a W. Suttles (ed): *Handbook of North American Indians. Northwest Coast. Volume 7*, Smithsonian Institution, Washington 1990, pp. 107-115.
- De la Hoz, J.
1996. *Management of Atlantic salmon Salmo salar L., 1758: Characteristics of the fishery in Asturias, Spain*, Publicaciones Especiales, Instituto Español de Oceanografía, nº 21, Madrid, pp. 283-286.
- Deith, M.
1983. "Seasonality of shell collecting, determined by oxygen isotope analysis of marine shells from Asturian sites in Cantabria", a J. Clutton-Brock i C. Grigson (eds): *Animals and Archaeology: 2. Shell Middens, Fishes and Birds*, BAR International Series 163, Oxford, pp. 67-76.
- Díez, C.; Sánchez, A.; Moreno, V.
1995. "Grupos avicaptadores del Tardiglacial: Las aves de Berroberría", *Munibe*, nº 47, pp. 3-22.
- Dortch, C. E.
1997. "New perceptions of the chronology and development of Aboriginal fishing in south-western Australia", *World Archaeology*, vol. 29, pp. 15-35.
- Driver, J. C.
1989. "Meat in due season: the timing of communal hunts", a L. B. Davis i B. O. K. Reeves (eds): *Hunters of the Recent Past*, One World Archaeology 15, Unwin Hyman, London 1989, pp. 11-33.
- Drucker, Ph.
1955. "Sources of Northwest Coast Culture", a AA.VV.: *New Interpretations of Aboriginal Culture History. 75th Anniversary Volume of Anthropological Society of Washington*, Washington D.C. 1955, pp. 59-82.
- Dunnell, R.C.
1989. "Aspects of the application of evolutionary theory in archaeology", a C. C. Lamberg-Karlovsky (ed): *Archaeological thought in America*, Cambridge University Press, Cambridge 1989, pp. 35-49.
1999. "The Concept of Waste in an Evolutionary Archaeology", *Journal of Anthropological Archaeology*, vol. 18, pp. 243-250.
- Durkheim, E.

- 1987[1912]. *Les formes elementals de la vida religiosa*, Edicions 62, Barcelona.
- Earle, T. K.
1980. "A Model of Subsistence Change", a T. K. Earle i A. L. Christenson (eds): *Modeling Change in Prehistoric Subsistence Economies*, Academic Press, New York 1980, pp. 1-29.
- Earle, T.K.; Christenson, A. L. (eds)
1980. *Modeling Change in Prehistoric Subsistence Economies*, Academic Press, New York 1980, pp. 1-29.
- Eeckhoudt, L.; Calcoen, Calcoen, F.
1989. *Elementos de microeconomía*, Ed. AC, Madrid 1992.
- Engels, F.
1979[1876]. *Dialéctica de la Naturaleza*, K. Marx i F. Engels, Obras vol. 36, Crítica, Barcelona.
1982[1884]. *El origen de la Familia, l Propiedad Privada y el Estado*, Ed, Fundamentos (10ª edició), Barcelona.
- Erlandson, J. M.
1988. "The role of shellfish in prehistoric economies: a protein perspective", *American Antiquity*, vol. 53: 102-109.
1994. *Early Hunter-Gatherers of the California Coast*, Plenum Press, New York.
1997. "The Middle Holocene along the California Coast", a J. M. Erlandson i M. A. Glassow (eds): *Archaeology of the California Coast during the Midle Holocene*, Perspectives in California Archaeology Vol. 4, Institute of Arcaeology, University of California, Los Angeles 1997, pp. 1-10.
- Erlandson, J. M.; Glassow, M. A.
1997. *Archaeology of the California Coast during the Midle Holocene*, Perspectives in California Archaeology Vol. 4, Institute of Arcaeology, University of California, Los Angeles, pp. 1-10.
- Erlandson, J. M. i Moss, M. L.
1999. "The systematic use of radiocarbon dating in archaeological surveys in coastland and other erosional environments", *American Antiquity*, vol. 64, pp. 431-443.
- Erlandson, J. M.; Kennett, D.; Ingram, B. L.; Guthrie, D. A.; Morris, D. P.; Tveskov, M. A.; West, G. J. ; Walker, P. L.
1996. "An archaeological and paleontological chronology for Daisy Cave (CA-SMI-261), San Miguel, California", *Radiocarbon*, 38(2): 355-373.
- Erlandson, J. M.; Rick, T. C. i Vellanoweth, R.L.
1999a. "Maritime Subsistence at a 9300 Year Old Shell Midden on Santa Rosa Island, Califòrnia", *Journal of Field Archaeology*, 26: 255-265.

- Erlandson, J. M.; Rick, T. C.; Vellanoweth, R.L. i Kennet, D. J.
1999b. "Maritime Subsistence at a 9300 Year Old Shell Midden on Santa Rosa Island, California", *Journal of Field Archaeology*, 26: 255-265.
- Estévez, J.
1979. *La fauna del pleistoceno catalán*, Tesis Doctoral, Universitat de Barcelona.
1990. "Cuestiones de fauna en Arqueología", a A. Vila (coord): *Arqueología*, Col. Nuevas Tendencias 19, CSIC, Madrid 1990, pp. 57-81.
1995. "Una història inacabada: l'estudi de restes arqueològiques animals davant un gran rept", *Cota Zero*, n° 11, pp. 13-24.
- Estévez, J.; Martínez, J.
1995. "Reflexiones metodológicas a partir del análisis de los restos de pinnípedos de Túnel VII", a J. Estévez i A. Vila (coords): Encuentros en los conchales fueguinos, Treballs d'Etnoarqueologia, 1, UAB-CSIC, Barcelona 1995, pp. 183-193.
- Estévez, J.; Gasull, J.; Lull, V.; Sanahuja, E.; Vila, A.
1981. "La investigación en prehistoria: estado de la cuestión", a S. Castillo; C. Forcadell; M^a. C. García Nieto; J. S. Pérez (coords): *Estudios de Historia de España. Homenaje a Manuel Tuñón de Lara*, UIMP, Madrid 1981, pp. 17-24.
- Estévez, J.; Vila, A.; Terradas, X.; Piqué, R.; Taulé, M.; Gibaja, J.; Ruíz, G.
1996. "Cazar o no cazar, ¿es ésta la cuestión?", *I Congreso Iberoamericano de Arqueología Social, La Rábida (1996)*, doc. ined.
- Estévez, J.; Vila, A.; Terradas, X.; Piqué, R.; Taulé, M.; Gibaja, J.; Ruíz, G.
1998. "Cazar o no cazar, ¿es ésta la cuestión?", *Boletín de Antropología Americana*, n° 33, pp. 5-24.
- Estévez, J.; Juan-Muns, N.; Piqué, R.; Schiavini, A.
1995. "Zooarqueología y antracología: estrategias de aprovechamiento de los recursos animales y vegetales en Túnel VII", a J. Estévez i A. Vila (coords): *Encuentros en los conchales fueguinos*, Treballs d'Etnoarqueologia, 1, UAB-CSIC, Barcelona 1995, pp. 143-238.
- Estévez, J.; Vila, A.
1995. *Encuentros en los conchales fueguinos*, Treballs d'Etnoarqueologia, 1, UAB-CSIC, Barcelona 1995
1998. Tierra del Fuego, lugar de encuentros", *Revista de Arqueología Americana*, n° 15, pp. 187-219.
1999. *Piedra a Piedra. Historia de la construcción del Paleolítico en la Península Ibérica*, BAR International Series 805, Oxford.
- Fagan, B. N.; Maschner, H. D. G.
1991. "The emergence of cultural complexity on the west of North America", *Antiquity*, vol. 61, pp. 974-976.
- Fairbridge, R. W.
1976. "Shellfish-Eating preceramic Indians in Coastal Brazil", *Science*, vol. 191, pp. 353-359.
- Fedje, D.

1996. "Early Human Presence in Banff National Park", a R. L. Carlson i L. Dalla Bona (eds.) *Early human occupation in Bristish Columbia*, University of British Columbia Press, Vancouver, pp. 35-44.
- Fedje, D. Christensen, T.
1999. "Modeling paleoshorelines and locating early Holocene coastal sites in Haida Gwaii", *American Antiquity*, vol. 64, pp. 635-652.
- Feinman, G. M.
1995. "The Emergence of Inequality: A Focus on Strategies and Processes", a T. D. Price i G. M. Feinman (eds): *Foundations of Social Inequality*, Plenum Press, New York 1995, pp. 255-279.
- Fernández-Tresguerres, J. A.
1980. *El Aziliense en las provincias de Asturias y Santander*. Monografías del Centro de Investigación y Museo de Altamira, nº 2, Santander.
1995. "El Aziliense de la Región cantábrica", a A. Moure i C. González Sáinz (eds): *El final del Paleolítico Cantábrico*, Universidad de Cantabria, Santander 1995, pp. 199-224.
- Fiedel, S. J.
1987. *Prehistoria de América*, Ed. Crítica, Barcelona 1996.
- Fischer, A.
1995 *Man and Sea in the Mesolithic. Coastal settlement above and below present sea level*, Oxbow Monograph 53, Oxford.
- Fladmark, K. R.
1979. "Routes: Alternative migration corridors for early man in Nrth America", *American Antiquity*, vol. 44, pp. 55-69.
1996. "The Prehistory of Charlie Lake Cave", a R. L. Carlson i Dalla Bona, L. (eds.) *Early human occupation in Bristish Columbia*, University of British Columbia Press, Vancouver, pp. 11-20.
- Fladmark, K. R.; Ames, K. M.; Sutherland, P. D.
1990. "Prehistory of the Northern Coast of British Columbia", a W. Suttles (ed): *Handbook of North American Indians. Northwest Coast. Volume 7*, Smithsonian Institution, Washington 1990, pp. 229-239.
- Flanagan, J. G.
1989. "Hierarchy in simple "egalitarian societies"", *Annual Review of Anthropology*, nº 18, pp. 245-266.
- Flanery, K.
1972. "The cultural evolution of civilizations", *Annual Review of Ecology and Systematics*, 3: 300-426

Forteza, J.

1999. Abrigo de la Viña. Informe y primera valoración de las campañas de 1995 a 1998, a *Excavaciones Arqueológicas en Asturias 1995-98, IV*, Servicio de Publicaciones del Principado de Asturias, Oviedo, pp. 31-41.

Fried, M.

1967. "Sobre la evolución de la estratificación social y del estado" a J. R. Llobera (comp): *Antropología política*, Ed. Anagrama, Barcelona 1979, pp. 133-151.

Friedman, J.

1975. "Tribus, estados y transformaciones" a M. Bloch (comp.) *Análisis marxistas y antropología social*, Ed. Anagrama, Barcelona 1977, pp. 191-239.

Frison, G. C.

1991. *Prehistoric Hunters of the High Plains*, Plenum Press (2ª edición), London.

Fuentes, C.

1980. "Estudio de la fauna de El Pendo", a J. González Echeagaray et al.: *El yacimiento de la Cueva de "El Pendo". Excavaciones 1953-1957*, bibliotheca Praehistorica Hispanica, XVII, Madrid 1980, pp. 217-237.

Gamble, C.

1986. "El poblamiento paleolítico de Europa", Ed. Crítica, Barcelona 1990.

1990. "La producció alimentària i els orígens de l'agricultura: una perspectiva caçadora-recol.lectora", a J. Anfruns i E. Llobet (eds): *El canvi cultural a la Prehistòria*, Ed. Columna, Barcelona 1990, pp. 197-220.

Gamble, L. H.; King, Ch.

1997. "Middle Holocene Adaptations in the Santa Monica Mountains" a J. M. Erlandson i M. A. Glassow (eds): *Archaeology of the California Coast during the Middle Holocene*, Perspectives in California Archaeology Vol. 4, Institute of Archaeology, University of California, Los Angeles 1997, pp. 61-72.

Gassiot, E.; Palomar, B.

2000. "Arqueología de la praxis: información histórica de la acción social. El caso de la Unión de Cooperativas Agropecuarias de Mirafior, Nicaragua", *Complutum*, nº 11, 87-99.

Gassiot, E.; Estévez, J.; Palomar, B.

1999a. "Proposta de reciclatge de la deixalla fòssil", *Cota Zero*, nº 15, pp. 91-102.

Gassiot, E.; Palomar, B.; Estévez, J.

1999b. *Cambios en la Línea de Costa y Poblamiento Litoral en la Costa Caribe de Nicaragua. Informe de la segunda intervención arqueológica (1999)*, Doc. Ined.

- Gassiot, E.; Palomar, B.; Ruíz, G.
 e.p. "Brief outline of the Marxist Archaeology in the Spanish State",
Journal of European Archaeology, en premsa.
- Giddens, A.
 1973. *La estructura de clases de las sociedades avanzadas*, Alianza Ed.,
 Madrid 1994.
- Glassow, M. A.
 1997. "Middle Holocene Cultural Development in the Central Santa
 Barbara Channel Region", a J. M. Erlandson i M. A. Glassow (eds):
Archaeology of the California Coast during the Middle Holocene,
 Perspectives in California Archaeology Vol. 4, Institute of
 Archaeology, University of California, Los Angeles 1997, pp. 73-90.
 2000. "Weighing vs. counting shellfish remains. A Comment on Mason,
 Peterson, and Tiffany", *American Antiquity*, vol. 65, pp. 407-414.
- Glassow, M. A.; Wilcoxon, L. R.
 1988. "Coastal adaptations near Point Conception, California, with
 particular regard to shellfish exploitation", *American Antiquity*, vol. 53,
 pp. 36-51
- Gilman, A.
 1984. "Explaining the Upper Palaeolithic Revolution", a M. Spriggs (ed):
Marxists Perspectives in Archaeology, Cambridge University Press,
 Cambridge 1984, pp. 115-127.
- Godelier, M.
 1974. *Economía, fetichismo y religión en las sociedades primitivas*, Siglo
 XXI ed., Madrid.
 1975. "Modos de producción, relaciones de parentesco y estructuras
 demográficas" a M. Bloch (comp.): *Análisis marxistas y antropología
 social*, Ed. Anagrama, Barcelona 1977, pp. 15-41.
- Godelier, M. i Caveing, M.
 1974. "Marxismo, Antropología y Religión", a M. Godelier; C. Dan; M.
 Caveing i N. Mouloud: *Marxismo, Antropología y Religión*, Ed. Roca,
 México D.F., 1974, pp. 9-61.
- González Morales, M. R.
 1982. *El Asturiense y otras culturas locales. La explotación de las áreas
 litorales de la Región Cantábrica en los tiempos epipaleolíticos*,
 Ministerio de Cultura, Santander.
 1992. "Mesolíticos y megalíticos: la evidencia arqueológica de los cambios
 en las formas productivas en el paso al megalitismo en la Costa
 Cantábrica", a A. Moure (ed.) *Elefantes, Ciervos y Ovicápridos*,
 Universidad de Cantabria, Santander 1992, pp. 185-202.

- 1995a. "Obermaier y el Asturiense: ocho décadas de investigación", A. Moure (ed): *"El final Hombre Fósil" 80 años después. Homenaje a Hugo Obermaier*, Universidad de Cantabria, Santander 1995, pp. 373-389.
- 1995b. "Memoria de los trabajos de limpieza y toma de muestras en los yacimientos de las cuevas de Mazaculos y El Espinoso (La Franca, Ribadedeva) y La Llana (Andrín, Llanes) en 1993", *Excavaciones arqueológicas en Asturias, 1991-1994*, Servicio de Publicaciones del Principado de Asturias, Oviedo 1995, pp. 69-78.
- 1995c. "La transición al Holoceno en la Región Cantábrica: el contraste con el modelo del mediterráneo español", a V. Villaverde (ed.). *Los últimos cazadores. Transformaciones culturales y económicas durante el Tardiglacial y el inicio del Holoceno en el ámbito mediterráneo*, Instituto de Cultura Juan Gil - Albert, Alacant, 1995, pp. 63-78.
- González Morales, M. R. y Díaz Casado, Y.
1990. "Excavaciones en los Abrigos de la Peña del Perro (Santoña, Cantabria). Estratigrafía, cronología y comentario preliminar de las industrias", *Veleia*, nº 8-9, pp. 43-64.
- González Morales, M. R. y Straus, L. G.
2000. "La Cueva del Mirón (Ramales de la Victoria, Cantabria): excavaciones 1996-1999", *Trabajos de Prehistoria*, vol. 57, pp. 121-133.
- González Morales, M. R.; Márquez Uría, M. C.; Díaz González, T. E.; Ortea Rato, J. A.; Volman, K. C.
1980. "El conchero asturiense de la cueva de Mazaculos II (La Franca, Asturias): Campañas de 1976 a 1978", *Noticiario Arqueológico Hispánico*, nº 9, pp. 35-62.
- González Sainz, C.
1989. *El Magdaleniense Superior-Final de la región cantábrica*, Universidad de Cantabria, Santander.
1992. "Aproximación al aprovechamiento económico de las poblaciones cantábricas durante el Tardiglacial", a A. Moure (ed.) *Elefantes, Ciervos y Ovicápridos*, Universidad de Cantabria, Santander 1992, pp. 129-147.
1995. "13.000-11.000 BP. El final de la época magdaleniense en la región cantábrica", a A. Moure i C. González Sainz (eds): *El final del Paleolítico Cantábrico*, Universidad de Cantabria, Santander 1995, pp. 159-197.
- Gould, S. J.
1996. *La falsa medida del hombre*, Crítica, Barcelona 1997.
- Gramsci, A.
1983. *El materialisme històric i la filosofia de Croce*, Barcelona.

- Grayson, D. K.; Delpech, F.
1998. "Changing Diet Breadth in the Early Upper Palaeolithic of Southwestern France", *Journal of Archaeological Science*, vol. 25, pp. 1119-1129.
- Green, S. W.; Perlman, S. M.
1985. "Frontiers, Boundaries, and Open Social Systems", a S. W. Green i S. M. Perlman (eds): *The Archaeology of Frontiers and Boundaries*, Academic Press, New York 1985, pp. 3-13.
- Greenberg, J. H.; Turner, C. G.; Zegura, S. L.
1985. "The Settlement of the Americas: A Comparison of the Linguistic, Dental, and Genetic Evidence", *Current Anthropology*, vol. 27, pp. 477-497.
- Gusinde, M.
1986. *Los indios de Tierra del Fuego. Vol. II. Los Yámana*, CAEA, Buenos Aires.
- Haley, S.
1996. "The Pasika Complex Revisited", a R. L. Carlson i L. K. Dalla Bona (eds): *Early Human Occupation in British Columbia*, University of British Columbia Press, Vancouver 1996, pp. 50-64.
- Hassan, F. A.
1981. *Demographic Archaeology*, Academic Press, New York.
- Hawkes, K.
1993. "Why Hunter-Gatherers Work. An Ancient Version of the Problem of Public Goods", *Current Anthropology*, vol. 34, pp. 341-351.
- Hayden, B.
1981. "Research and Development in the Stone Age: Technological Transitions among Hunter-Gatherers", *Current Anthropology*, vol. 22, pp. 519-531.
1994. "Competition, Labor, and Complex Hunter-Gatherers", a E. S. Burch i L. J. Ellana (eds): *Key Issues in Hunter-Gatherer Research*, Berg, Oxford 1994, pp. 223-239.
- Hempel, C. G.
1966. *Filosofía de la Ciencia Natural*, Alianza Ed., Madrid 1992.
- Hiscock, P.
1994. "Technological Responses to Risk in Holocene Australia", *Journal of World Prehistory*, vol. 8, pp. 267-292.
- Hobler, Ph.
1990. "Prehistory of the Central Coast of British Columbia" a W. Suttles (ed): *Handbook of North American Indians. Northwest Coast. Volume 7*, Smithsonian Institution, Washington 1990, pp. 298-305.
- Hobsbawm, E.
1979. "Introducción", a K. Marx i E. Hobsbawm: *Formaciones económicas precapitalista*, Ed. Crítica, Barcelona 1984, pp. 9-79.

- Hodder, I.
1986. *Interpretación en Arqueología. Corrientes actuales*, Ed. crítica, Barcelona 1988.
- Hoyos, M.
1995. "Paleoclimatología del Tardiglacial en la Cornisa Cantábrica basada en los resultados sedimentológicos de los yacimientos arqueológicos kársticos", a A. Moure i C. González Sáinz (eds): *El final del Paleolítico Cantábrico*, Universidad de Cantabria, Santander 1995, pp. 159-197.
- Hoyos, M.; De la Rasilla, M.
1994. "Dataciones C14 del Paleolítico Superior del Abrigo de Cueto de la Mina (Posada de Llanes, Asturias)", *Trabajos de Prehistoria*, vol. 51, pp. 143-147.
- Huss, H.
1988. *El pescado fresco: su calidad y cambios de calidad*, Colección FAO, nº 29, Roma.
- Imaz, M.
1990. "Estratigrafía de los Moluscos Marinos en los Yacimientos Prehistóricos Vascos", *Munibe*, nº 42, pp. 269-274.
- Ingold, T.
1988. "Notes on the foraging mode of production" a T. Ingold, D. Riches i J. Woodburn (eds): *Hunters and Gatherers 1: History, Evolution and Social Change*, Berg, Oxford 1988, pp. 269-285.
- Janetski, J. C.
1997. "Fremont Hunting and Resource Intensification in the Eastern Gret Basin", *Journal of Archaeological Science*, vol. 24, pp. 1075-1088.
- Jevons, W. S.
1969. *The Theory of Political Economy*, New York (reedició de l'original de 1871, Londres).
- Jones, T.
1991. "Marine-resources value and the priority of coastal settlement: a California perspective", *American Antiquity*, vol. 56, pp. 419-443.
- Jones, T. L.; Brown, C. M.; Raab, L. M.; Vickar, J. L.; Spaulding, W. G.; Kennett, D. J.; York, A.; Walker, Ph.
1999. "Environmental Imperatives Reconsidered. Demographic Crises in Western North America during the Medieval Climatic Anomaly", *Current Anthropology*, vol. 40. pp. 137-156.
- Jordà, F.
1947. *El Hombre fósil*, Seix Barral S.A., Barcelona.
1976. *Guía de las cuevas prehistóricas asturianas*, Ayalga Ed., Gijón.
- Jordà, F.; Pellicer, M.; Acosta, P.; Almagro-Gorbea, M.
1986. *Historia de España. Prehistoria*, vol. 1, Ed. Gredos, Madrid.

- Kaplan, H. i Hill, K.
1985. "Food sharing among the Ache foragers: Test of explanatory hypotheses", *Current Anthropology*, vol. 16, pp. 223-246.
- Keefer, D. K.; deFrance, S. D.; Moseley, M. E.; Richardson III, J. B.; Satterlee, D. R.; Day-Lewis, A.
1998. "Early Maritime Economy and El Niño Events at Quebrada Tacahuay, Perú", *Science*, vol. 281, pp. 1833-1835.
- Keesing, R.
1992. *Custom and Confrontation. The Kwaio Struggle for Cultural Autonomy*. University of Chicago Press. Chicago, 1992.
- Hahn, J.; Kind, J. C.
1991. *Urgeschichte in Oberschwaben und der mittleren Schwäbischen Alb. Zum Stand neuerer Untersuchungen der Steinzeit-Archäologie*, Archäologische Informationen aus Baden-Württemberg 17, Stuttgart.
- Klein, R. G.; Allwarden, K.; Wolf, C.
1983. "The calculation and interpretation of ungulate age profiles from dental crown heights", a G. Bailey (ed): *Hunter-gatherer economy in prehistory*, Cambridge University press, Cambridge 1983, pp. 47-57.
- Klejn, L. S.
1980. "Panorama de l'Archéologie Théorique", a A. Schnapp (dir): *L'Archéologie aujourd'hui*, Hachette, Paris 1980, pp. 263-303.
- Kormondy, E. J.
1973. *Conceptos de ecología*, Alianza Ed.Madrid 1985.
- Kornbacher, K. D.; Madsen, M.
1999. "Introduction. Explaining the Evolution of Cultural Elaboration", *Journal of Anthropological Archaeology*, vol. 18, pp. 241-242.
- Kroeber, A. L.
1925. *The Handbook of the Indians of California*, Dover Publications Inc, New York (reedició de l'original de 1925).
- Kuhn, T. S.
1962. *La estructura de las revoluciones científicas*, Fondo de Cultura Económica, México 1971.
- Laberye, J.
1984. "Le cadre paléoclimatique depuis 140.000 ans", *L'Anthropologie*, vol. 88, pp. 19-49.
- Lambert, P. M.; Walker, Ph. L.
1991. "Physical anthropological evidence for the evolution of social complexity in coastal Southern California", *Antiquity*, vol. 65, pp. 963-973.

Lange, F. W.

1978. "Coastal Settlement in Northwestern Costa Rica", a B. L. Stark i B. Voorhies (eds): *Prehistoric Coastal Adaptations. The economy and ecology of maritime Middle America*. Academic Press, New York 1978, pp. 101-119.

Lange, F. W.; Sheets, P. D.; Martínez, A.; Abel-Vidor, S.

1992. *The Archaeology of Pacific Nicaragua*, University of New Mexico Press, Albuquerque.

Laplace, G

1973. "La typologie analytique et structurale: Base rationnelle d'étude des industries lithiques et osseuses", *Banques de Données Archéologiques. Colloques nationaux C.N.R.S.*, n° 932, pp. 91-143.

Laplace, G. i Merino, J. M.

1979. "Application de la Typologie analytique et structurale à l'étude du "Processus d'Azilianisation": la serie phylétique de la grotte d'Urriaga en Pays basque", *Le fin des temps glaciaires en Europe II*. Colloques internationaux C.N.R.S., París, pp. 693-711

Leacock, E.

1982. "Relations of production in band society" a E. Leacock; R. Lee (eds) (1982): *Political and History in Band Societies*, Cambridge University Press, New York 1982, pp. 159-170

Leacock, E.; Lee, R. L. (eds)

1982. *Political and History in Band Societies*, Cambridge University Press, New York.

Lee, R. L.

1966. "La subsistencia de los bosquimanos !Kung: un análisis de input-output", a J. R. Llobera (comp): *Antropología Económica. Estudios etnográficos*, Ed. Anagrama, Barcelona 1981, pp. 35-63.

1968. "What Hunters Do for a Living, or, How To Make Out on Source Resources", a R. L. Lee i I. DeVore (eds): *Man, the Hunter*, Aldine Publishing Company, Chicago 1968, pp. 30-48.

1988. "Reflections on primitive communism" a T. Ingold, D. Riches i J. Woodburn (eds): *Hunters and Gatherers 1: History, Evolution and Social Change*, Berg, Oxford 1988, pp. 252-268.

Lee, R. L.; DeVore, I. (eds)

1968a. *Man, the Hunter*, Aldine Publishing Company, Chicago.

Lee, R. L.; DeVore, I.

1968b. "Problems in the Study of Hunters and Gatherers" a R. L. Lee i I. DeVore (eds): *Man, the Hunter*, Aldine Publishing Company, Chicago 1968, pp. 3-12.

Lenin, V. I.

1974[1916]. *Cuadernos filosóficos*, Ed. Ayuso, Madrid.

1979[1914]. *Carlos Marx, Federico Engels*, Ed. Progreso, Moscú.

1983. *El imperialismo, fase superior del capitalismo*. Ed. Progreso, Moscú.

Leone, M. P.; Potter, P. B.; Shackel, P. A.

1987. "Toward a Critical Archaeology", *Current Anthropology*, vol. 28, pp. 283-292.
- Leoz, I.; Labadía, C.
1984. "Malacología marina de Ekain" a J. Altuna i J. M. Merino: El yacimiento prehistórico de la Cueva de Ekain (Deba, Guipúzcoa), Eusko Ikaskuntza, Sociedad de Estudios Vascos, San Sebastián 1984, pp. 287-296.
- Leroi-Gourhan, A. i Renault-Miskovsky, J.
1977. "La palynologie appliquée à l'archéologie: méthodes et limites" a H. Laville i J. Renault-Miskovsky (eds.): *Approche écologique de l'homme fossile. Travaux du groupe: Ouest de l'Europe de la Commission Internationale de l'INQUA: Palaeology of Early Man (1973-1977)*. Université Pierre et Marie Curie, Paris 1977, pp. 35-50.
- Lévi-Straus, C.
1968. "The Concept of Primitiveness", a R. L. Lee i I. DeVore (eds): *Man, the Hunter*, Aldine Publishing Company, Chicago 1968, pp. 349-352.
- Livache, M.; Laplace, G.; Evin, J.; Pastor, G.
1984. "Stratigraphie et datations par le radiocarbone des charbons, os et coquilles de la Grotte du Poeymau, a Arudy, Pyrénées-Atlantiques", *L'Anthropologie*, vol. 88, pp. 367-375.
- López-Berges, M. A.; Valle, M.
1985. "Estudio osteológico de la Cueva Piélago II", *Santuola*, IV, pp. 113-121.
- Lull, V.
1986. "Per una definició materialista de l'arqueologia", a J. Anfruns; J. A. Dueñas i E. Llobet (eds) *Corrents teòrics en arqueologia*, Ed. Columna, Barcelona 1988, pp. 9-21.
- Lull, V. i Micó, R.
1997. "Teoría arqueológica I. Los enfoques tradicionales: las arqueologías evolucionistas e histórico-culturales", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, nº7, pp.107-128.
1998. Teoría arqueológica II. La arqueología processual", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, nº8, pp. 61-78.
- Lyman, R. L.
1991. *Prehistory of the Oregon Coast. Effects of Excavation Strategies and Assemblage Size on Archaeological Inquiry*, Academic Press, London.

Madariaga, B.

1962. "Análisis paleontológico de la fauna terrestre y marina de la Cueva de La Chora", a P. J. González Echegaray, M. A. García Guinea i B. Madariaga: *Cueva de La Chora (Santander)*, Excavaciones Arqueológicas en España nº 26, Madrid 1962, pp. 51-74.

1971. "La fauna de la Cueva de Morín", a J. González Echegaray, L. G. Freeman (eds): *Cueva Morín. Excavaciones 1966-1968*. Publicaciones del Patronato de las Cuevas Prehistóricas de la provincia de Santander, Santander 1971, pp. 401-415.

1980. "Estudio de las comunidades de moluscos de la Cueva de El Pendo" a J. González Echegaray et al.: *El yacimiento de la Cueva de "El Pendo". Excavaciones 1953-1957*, bibliotheca Praehistorica Hispanica, XVII, Madrid 1980, pp. 240-245.

Madariaga, B.; Fernández, C. A.

1985. "Estudio malacológico de la Cueva "El Juyo"", a I. Barandiarán, L. G. Freeman; J. González Echegaray, R. G. Klein: *Excavaciones arqueológicas en la Cueva del Juyo*, Centro de Investigación y Museo de Altamira, Monografías nº 14, Madrid 1985, pp. 57-61.

Madsen, D. B.; Schmitt, D. N.

1998. "Mass Collecting and the Diet Breadth Model: A Great Basin Example", *Journal of Archaeological Science*, vol. 25, pp. 445-455.

Madsen, M.; Lipo, C. i Cannon, M.

1999. "Fishes and reproductive Trade-Offs in Uncertain Environments: Explaining the Evolution of Cultural Elaboration", *Journal of Anthropological Archaeology*, vol. 18, pp. 251-281.

Malinowski, B.

1963 [1920]. "El padre en la psicología primitiva", a *Estudios de Psicología Social. El Complejo de Edipo*, Paidós, Buenos Aires, pp. 103-172.

Malthus,

1985[1798]. *Un assaig sobre el principi de població*, Edicions 62/Diputació de Barcelona.

Mariezkurrena, K.; Altuna, J.

1983. "Biometría y dimorfismo sexual en el esqueleto de cervus *Elaphus wüirmiense*, *postwüirmiense* y actual del Cantábrico", *Munibe*, nº 35, pp. 203-246.

1989. "El yacimiento prehistórico de Zatoya (Navarra). Análisis arqueozoológico de los macromamíferos del yacimiento de Zatoya", a I. Barandiarán i A. Cava: *El yacimiento prehistórico de Zatoya*, Trabajos de Arqueología de Navarra nº8, Pamplona 1989, pp. 237-266.

1995. "Fauna de mamíferos del yacimiento costero de Herriko Barra (Zarautz, País Vasco)", *Munibe* nº 47, pp. 23-32.

Marshall, L.

1976 [1961]. "Sharing, Talking and Giving: Relief of Social Tensions Among the !Kung", a J. M. Gowdy (ed): *Limited Wants, Unlimited*

Means. A Reader on Hunter-Gatherer Economics and the Environment, Island Press, Washington D.C. 1998, pp. 65-85.

Martin, E.

1995. "Early inhabitants and the changing shoreline of Estonia", a A. Fischer (ed): *Man and Sea in the Mesolithic. Coastal settlement above and below present sea level*, Oxbow Monograph 53, Oxford 1995, pp. 243-246.

Marx, K.

1977[1859]. *Líneas fundamentales de la crítica de la economía política (Grundrisse)*, Obras, vol. 21, Grijalbo 1977, Barcelona.

1984[1857-1858]. "Formas que preceden a la producción capitalista", a K. Marx i E. Hobsbawm: *Formaciones económicas precapitalista*, Ed. Crítica, Barcelona 1984, pp. 81-145.

1986a[1867]. *El Capital. Tomo I*, Editorial de Ciencias Sociales, La Habana.

1986b[1885]. *El Capital. Tomo II*, Editorial de Ciencias Sociales, La Habana.

Marx, K.; Engels, F.

1988[1845]. *La ideología alemana*, L'Eina Ed., Barcelona.

Maschner, H. D. G.

1991. "The emergence of cultural complexity on the northern Northwest Coast," *Antiquity*, vol. 65, pp. 924-934.

Maschner i Fagan,

1991. "hunter-gatherer complexity on the west coast of North America", *Antiquity*, vol. 65, pp. 921-923.

Mason i Aigner,

1987. "petrographic Analysis of Basalt artifacts from three Aleutian Sites", *American Antiquity*, vol. 52, pp. 595-607.

Mason, R. D.; Koerper, H. C. ; Lagenwalter II, P. E.

1997. Middle Holocene Adaptations on the Newport Coast of Orange County", a J. M. Erlandson i M. A. Glassow (eds): *Archaeology of the California Coast during the Middle Holocene*, Perspectives in California Archaeology Vol. 4, Institute of Archaeology, University of California, Los Angeles 1997, pp. 35-60.

Mason, R. D.; Peterson, M. L.; Tiffany, J. A.

1998. "Weighing vs, counting: measurement reliability and the California School of midden analysis", *American Antiquity*, vol. 63, pp. 303-324.

Masters, P. M.; Gallegos, D. R.

1997. "Environmental Change and Coastal Adaptations in San Diego County during the Middle Holocene", a J. M. Erlandson i M. A. Glassow (eds): *Archaeology of the California Coast during the Middle Holocene*, Perspectives in California Archaeology Vol. 4, Institute of Archaeology, University of California, Los Angeles 1997, pp. 11-21.

Matson, R. G.; Coupland, G.

1995. *The Prehistory of the Northwest Coast*, Academic Press, San Diego.

McGuire, R. H.

1991. "Building Power in the Cultural Landscape of Broome County, New York 1880 to 1940", a R. H. McGuire i R. Paynter (eds): *Archaeology of Inequality*, Blackwell, Cambridge 1991, pp. 102-124.

1992. *A Marxist Archaeology*, Academic Press, New York.

McGuire i Walker

1999. "Class Confrontations in Archaeology", *Historical Archaeology*, vol. 33, pp. 159-183.

Meehan, B.

1977. "Hunters by the Seashore", *Journal of Human Evolution*, n° 6, pp. 363-370.

1982. *Shellbed to Shell Midden*, Australian Institute of Aboriginal Studies, Canberra.

Mellars, P. A.; Haynes, M.

1986. "Mesolithic exploitation of sandy areas: towards the testing of some hypotheses", a G. N. Bailey i P. Collow (eds): *Stone Age prehistory. Studies in memory of Charles Mc. Burney*, Cambridge University Press, Cambridge 1986, pp. 69-76.

Mellars, P.

1987. *Excavations on Oronsay. Prehistoric human ecology on a small island*, Edinburgh University Press, Edinburgh.

Menéndez de la Hoz, M.; Straus, L. G.; Clark, G. A.

1986. "The Ichthyology of La Riera Cave", a L. G. Straus i G. A. Clark (eds): *La Riera Cave. Stone Age Hunter-Gatherer Adaptations in Northern Spain*, Anthropological Research Papers n° 36, Arizona State University, Tempe 1986, pp. 285-288.

Minnegal, M.

1997. "Consumption and Production. Sharind and the Social Construction of Use-Value", *Current Anthropology*, vol. 38, pp. 25-48.

Mitchell, D.

1990. "Prehistory of the Coasts of Southern British Columbia and Northern Washington", a W. Suttles (ed): *Handbook of North American Indians. Northwest Coast. Volume 7*, Smithsonian Institution, Washington 1990, pp. 340-358.

Mitchell, D.; Pokotylo, D. L.

1996. "Early Period Components at the Milliken Site", a R. L. Carlson i L. K. Dalla Bona (eds): *Early Human Occupation in British*

- Columbia, University of British Columbia Press, Vancouver 1996, pp. 65-82.
- Montané, J. C.
1982. "Sociedades igualitarias y modo de producción comunista primitivo", *Boletín de Antropología Americana*, nº 3, pp. 191-209.
- Morales, A.
1979. "Informe sobre los restos faunísticos de la Cueva de Cuartermantero (Asturias)", *Trabajos de Prehistoria*, nº 36, pp. 497-509.
- Morgan, L. H.
1965[1881]. *Houses and house-life of the American aborigines*, University of Chicago Press, Chicago.
- Moss, M. L.
1993. "Shellfish, Gender, and Status on the Northwest Coast: Reconciling Archaeological, Ethnographic and Ethnohistorical Records of the Tlingit", *American Anthropologist*, vol. 95, pp. 631-652.
- Moss, M. L.; Erlandson, J. L.
1995. "Reflections on North American Pacific Prehistory", *Journal of World Prehistory*, vol. 9, pp. 1-45.
- Moss, M. L.; Erlandson, J. L.; Stuckenrath, R.
1989. "The antiquity of Tlingit settlement on Admiralty Island, Southeast Alaska", *American Antiquity*, vol. 54, pp. 534-543.
- Moure, A.
1997. "Dataciones AMS de la Cueva de Tito bustillo (Asturias)", *Trabajos de Prehistoria*, vol. 54, pp. 135-142.
- Moure, A.; Bernaldo de Quirós, F.
1995. "Altamira et Tito bustillo, réflexions sur la chronologie de l'art polychrome à la fin du Paléolithique Superior", *L'Anthropologie*, vol. 99, pp. 286-295.
- Moure, A.; González Morales, M. R.
1995. *La expansión de los cazadores. Paleolítico Superior y Mesolítico en el Viejo Mundo*, Ed. Síntesis, Madrid.
- Muñoz, J. Sanz, C.
1995. *Guía física de España. 5. Las Montañas*, Alianza Ed. Madrid
- Muñoz, M.; Berganza, E.
1997. *El yacimiento de la cueva de Urratxa III (Orozko, Bizkaia)*, Universidad de Deusto, Bilbao.
- Murdock, G. P.
1957. "Muestra Etnográfica Mundial", a J. R. Llobera (ed.) *La antropología como ciencia*, Anagrama, Barcelona 1975, pp. 203-230.
1968. "the Current Status of the World's Hunting and Gathering Peoples", a R. L. Lee i I. DeVore (eds): *Man, the Hunter*, Aldine Publishing Company, Chicago 1968, pp. 3-12.
- Murphy, R. F.; Steward, J. H.
1956. "Caucheros y tramperos: dos procesos de aculturación", a R. Llobera (comp): *Antropología Económica. Estudios etnográficos*, Ed. Anagrama, Barcelona 1981, pp. 201-229.

- Myers, F. R.
1988. "Critical Trends in the Study of Hunter-Gatherers", *Annual Review of Anthropology*, nº 17, pp. 261-282.
- Napoleoni, C.
1973. *Fisiocracia, Smith, Ricardo, Marx*, Oikos-Tau, Barcelona 1981.
- Nelson, Ch. N.
1990. "Prehistory of the Puget Sound Region", a W. Suttles (ed): *Handbook of North American Indians. Northwest Coast. Volume 7*, Smithsonian Institution, Washington 1990, pp. 481-484.
- Nocete, F.
1994. *La Formación del estado en las Campiñas del Alto Guadalquivir (300-1500 a.n.e.). Análisis de un proceso de transición*. Servicio de Publicaciones de la Universidad de Granada, Granada.
- Noe-Nygaard, N.
1983. "The importance of aquatic resource to Mesolithic man at inland sites in Denmark" a J. Clutton-Brock i C. Grigson (eds): *Animals and Archaeology: 2. Shell Middens, Fishes and Birds*, BAR International Series 163, Oxford, pp. 125-142.
- O'Brien, M. J.; Holland, T. D.
1992. "The role of adaptation in Archaeological Explanation", *American Antiquity*, vol. 57, pp. 36-59.
- O'Brien, M. J.; Lyman, R. L.; Leonard, R. D.
1998. "Basic incompatibilities between evolutionary and behavioral archaeology", *American Antiquity*, vol. 63, pp. 485-498.
- Obermaier, H.
1925. *El Hombre Fósil*, Ed. Istmo, Gijón 1985.
- Orquera, L. A.; Piana, E. L.
1983. "Adaptaciones marítimas prehistóricas en el litoral maggallánico-fueguino", *Relaciones de la Sociedad Argentina de Antropología*, tomo XV, Buenos Aires, pp. 225-235.
1987a. "Composicion tipológica y datos tecnomorfológicos y tecnofuncionales de los distintos conjuntos arqueológicos del sitio Túnel I (Tierra del Fuego)", *Relaciones de la Sociedad Argentina de Antropología*, vol. XVII, pp. 201-239.
1987b. "Human littoral adaptation in the Beagle Channel region: the maximum possible age", *Quaternary of South America and Antarctic Peninsula*, vol. 5, pp. 133-165.
1992. "Un paso hacia la resolución del palimpsesto", a L. A. Borrero i J. L. Lanata (comp): *Análisis espacial en la arqueología patagónica*, Ayllu SRL, Buenos Aires 1992, pp. 21-52.
1994. "Lancha Pakewaia: actualización y rectificaciones", *Relaciones de la Sociedad Argentina de Antropología*, vol. XIX, pp. 325-362.
1995. "Túnel VII en la secuencia arqueológica del Canal Beagle: hipótesis y expectativas de los investigadores argentinos", a J. Estévez i A. Vila (eds): *Encuentros en los conchales fueguinos*, Treballs d'Etnoarqueologia, 1, UAB-CSIC, Barcelona 1995, pp. 25-45.

1999. *Arqueología de la región del canal Beagle (Tierra del Fuego, Argentina)*, Sociedad Argentina de Antropología, Buenos Aires.
- Ortea, J.
1986. "The malacology of La Riera Cave", a L. G. Straus i G. A. Clark (eds): *La Riera Cave. Stone Age Hunter-Gatherer Adaptations in Northern Spain*, Anthropological Research Papers n° 36, Arizona State University, Tempe 1986, pp. 289-298.
- Osborn, A. J.
1977. "Strandloopers, Mermaids, and Other Fairy Tales: Ecological Determinants of Marine Resource Utilization - The Peruvian Case", a L. Binford (ed): *For theory building in archaeology*, Academic Press, London, pp. 157-205.
- Osborne, D.; Caldwell, W. W.; Crabtree, R. H.
1956. "The Problem of Northwest Coastal-Interior Relationships as seen from Seattle", *American Antiquity*, vol. XXII, pp. 117-128.
- Palomar, B.; Gassiot, E.
1999. "Arqueología en Nicaragua: 140 años construyendo discurso patrimonial", *Revista Española de Antropología Americana*, n° 29, pp. 207-232.
- Parra, F.
1984. *Diccionario de ecología, ecologismo y medio ambiente*, Alianza Ed. Madrid.
- Paynter, R.
1989. "The Archaeology of Equality and Inequality", *Annual Review of Anthropology*, n° 18, pp. 369-399.
- Paynter, R.; McGuire, R. H.
1991. "The Archaeology of Inequality: Material Culture, Domination, and Resistance", a R. H. McGuire i R. Paynter (eds): *Archaeology of Inequality*, Blacwell, Cambridge 1991, pp. 102-124.
- Perlman, S. M.
1985. "Grup Size and Mobility Costs", a a S. W. Green i S. M. Perlman (eds): *The Archaeology of Frontiers and Boundaries*, Academic Press, New York 1985, pp. 33-50.
- Peterson, J. D.
1990. "Assessing Variability in Late Mesolithic Assemblages in Ireland", a P. M. Vermeesch i Ph. Van Peer (eds): *Contributions to the Mesolithic in Europe*, Leuven University Press, Leuven , pp. 369-376.
- Pettigrew, R. M.
1990. "Prehistory of the Lower Columbia and Willamette Valley", a W. Suttles (ed): *Handbook of North American Indians. Northwest Coast. Volume 7*, Smithsonian Institution, Washington 1990, pp. 518-529.
- Piana, E. L.
1984. "Arrinconamiento o adaptación en Tierra del Fuego", *Antropología argentina 1984*, Ed. Belgrano, Buenos Aires, pp. 7-114.
- Porcasi, J.; Jones, T. L.; Raab, L. M.

2000. "Trans-Holocene Marine Mammal Exploitation on San Clemente Island, California. A Tragedy of the Commons Revisited", *Journal of Anthropological Archaeology*, 19: 200-220.
- Price, T. D.
1987. "The Mesolithic of Western Europe", *Journal of World Prehistory*, vol. 1, pp. 225-305.
1989. "The Reconstruction of Mesolithic Diets", a C. Bonsall (ed.): *The Mesolithic in Europe. Papers presented at third International Symposium*, John Donald Publishers Ltd., Edimburgh 1989, pp. 48-59.
- Price i Brown,
1985: *Prehistoric Hunter-Gatherers: The Emergence of Cultural Complexity*, Academic Press, San Diego.
- Quesada, M.
1998. *La caza en la prehistoria*, Arco/Libros, S.L., Madrid
- Raab, L. M.
1997. "The Southern Channel Islands during the Middle Holocene. Trends in Maritime Cultural Evolution", a J. M. Erlandson i M. A. Glassow (eds): *Archaeology of the California Coast during the Middle Holocene*, Perspectives in California Archaeology Vol. 4, Institute of Archaeology, University of California, Los Angeles 1997, pp. 23-34.
- Raab, L. M.; Bradford, K.
1997. "Making nature answer to interpretativism: Response to J. E. Arnold, R. H. Colten and S. Pletka", *American Antiquity*, vol. 62, pp. 340-341.

- Ramos, J.
1998. "Disputados entre la Antropología y la historia. Un acercamiento para el estudio de los cazadores-recolectores", *Revista Atlántica-Mediterránea de Prehistoria y Arqueología Social*, vol. I, pp. 7-32.
1999. *Europa prehistórica: cazadores y recolectores*, Ed. Sílex, Madrid.
- Ratzel, F.
1902. "La Corse. Étude anthropogeogrifique", *Annales de Géographie*, n^a VIII, pp. 304-329.
- Renouf, M. A.
1984. "Northern coastal hunter-fishers: an archaeological model", *World Archaeology*, vol. 16, pp. 18-27.
- Ricardo, D.
1973. "Ensayo sobre la influencia del bajo precio del grano sobre los beneficios del capital", a C. Napoleoni: *Fisiocracia, Smith, Ricardo, Marx*, Oikos-Tau, Barcelona 1981.
- Risch, R.
1995. *Recursos naturales y sistemas de producción en el Sudoeste de la Península Ibérica entre 3000 y 1000 antes de nuestra era*, Tesis doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra.
- Román, G.
1992. *Efecto del ciclo reproductivo y acondicionamiento en el desarrollo larvario, la fijación y el posterior crecimiento de la semilla Oestrea Edulis, Linné 1758*, Publicaciones especiales, n° 9, Instituto Español de Oceanografía, Madrid.
- Roscoe, P. B.
1993. "Practice and Political Centralization. A new Approach to Political Evolution", *Current Anthropology*, vol. 34, pp. 111-124.
- Ross, R. E.
1990. "Prehistory of the Oregon Coast", a W. Suttles (ed): *Handbook of North American Indians. Northwest Coast. Volume 7*, Smithsonian Institution, Washington 1990, pp. 554-559.
- Rowley Conwy, P.
1983. "Sedentary hunters: the Ertebølle example", a G. N. Bailey (ed): *Hunter-gatherer economy in prehistory. An European perspective*, Cambridge University Press, Cambridge, pp. 111-126.
1984. "Postglacial foraging and early economies in Japan and Korea: a west European perspective", *World Archaeology*, vol. 16, pp. 28-43.
- Ruiz, G.; Briz, I.
1998. "Re-pensando la re-producción", *Boletín de Antropología Americana*, n° 33, pp. 79-90.

- Ruíz, A.; Molinos, M.; Nocete, F.; Castro, M.
1986. "El concepto de producto en Arqueología", *Arqueología Espacial*, nº7, pp. 63-80.
- Sacristán, M.
1985. "El undécimo cuaderno de Gramsci en la cárcel"; a A. Gramsci, *Introducción al estudio de la filosofía*, Ed. Crítica, Barcelona 1985, pp. 7-33.
- Sahlins, M.
1963. "Hombre pobre, hombre rico, gran hombre, jefe: tipos políticos de Melanesia y Polinesia", a J.R. Llobera (ed) *Antropología Política*, Anagrama, Barcelona 1979, pp. 267-288.
1968. "Notes on the original affluent society", a R. L. Lee i I. De Vore (eds): *Man the Hunter*, Aldine Publishing Company, Chicago 1968, pp. 85-89
1974. *Economía de la Edad de Piedra*, Akal Ed., Madrid 1983.
1976. *Uso y abuso de la biología*, Siglo XXI Ed., Madrid 1982.
- Sandweiss, M. C.; McInnis, H.; Burger, R. L.; Cano, A.; Ojeda, B.; Paredes, R.; Sandweiss, M. C.; Glascock, M. D.
1998 "Quebrada Jaguy: Early South American Maritime Adaptations", *Science*, vol. 281, pp. 1830-1832.
- Sanger, D.
1995. "Mesolithic maritime adaptations: the view from North America", a A. Fischer (ed): *Man and Sea in the Mesolithic. Coastal settlement above and below present sea level*, Oxbow Monograph 53, Oxford 1995, pp. 335-349.
- Sanoja, M.; Vargas, I.
1995. *Gente de la canoa. Economía Política de la Antigua Sociedad Apropiadora del Noreste de Venezuela*, Fondo Editorial Tropikos, Caracas.
- Saña, M.
1999. *Arqueología de la domesticación animal. La gestión de los recursos animales en Tell Halula (Valle del Éufrates-Siria) del 8.8000 al 7.000 BP*, Treballs d'Arqueologia del Pròxim Orient 1, Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra.
- Sauer, C. O.
1952. *Agricultural origins and dispersals*, The American Geographical Society, New York.
1962. "Seashore-Primitive Home of Man?", *Proceedings of the American Philosophical Society*, vol. 106, pp. 41-47.
- Schalk, R. F.
1977. "The Structure of an Anadromous Fish Resource", a L. Binford (ed): *For theory building in archaeology*, Academic Press, London, pp. 207-249.
- Screpanti, E. i Zamagni, S.
1997. *Panorama de historia del pensamiento económico*, Ed. Ariel, Barcelona.

- Semenov, S. A.
1957. *Tecnología prehistórica. Estudio de las herramientas y objetos antiguos a través de las huellas de uso*. Akal, Madrid, 1981.
- Service, E. R.
1973. *Los Cazadores*, Ed. Labor, Barcelona 1984.
- Sherratt, A.
1997. "Climatic cycles and behavioural revolutions: the emergence of modern humans and the beginning of farming", *Antiquity*, vol. 71, pp. 271-287.
- Smith, E. A.
1983. "Anthropological Applications of Optimal Foraging Theory: A Critical Review", *Current Anthropology*, vol. 24, pp. 625-640.
- Smith, E. A.; Winterhalder, B.
1981. "New perspectives on Hunter-Gatherer Socioecology", a B. Winterhalder i E. A. Smith (eds): *Hunter-Gatherer Foraging Strategies. Ethnographic and Archaeological Analyses*, University of Chicago Press, Chicago 1981, pp. 1-13.
- Spencer, R. F.; Jennings, J. D.; Dibble, Ch. E.; Johnson, E.; King, A. R.; Stern, Th.; Stewart, O. C.; Wallis, W. J.
1977. *The Native Americans. Ethnology and Backgrounds of the North American Indians*, Harper & Row Publishers, New York.
- Stark, B. L.; Voorhies, B. (eds)
1978. *Prehistoric Coastal Adaptations. The economy and ecology of maritime Middle America*. Academic Press, New York.
- Steward, J. H.
1968. "Causal Factors and Processes in the Evolution of Prefarming Societies", a R. L. Lee i I. De Vore (eds): *Man the Hunter*, Aldine Publishing Company, Chicago 1968, pp. 321-334.
1979. "Ecología cultural", a *Enciclopedia internacional de las ciencias sociales*, Ed. Aguilar, Madrid 1977, pp. 45-51.
- Stiner, M. C.
1999. "Palaeolithic mollusc exploitation at Riparo Mochi (Balzi Rossi, Italy): food and ornaments from the Aurignacian through Epigravetian", *Antiquity*, vol. 73, pp. 735-754.
- Straus, L. G.
1981. "On Maritime Hunter-Gatherers: A View from Cantabrian Spain", *Munibe*, año 33, pp. 171-173.
1986. "An overview of the La Riera chronology", a L. G. Straus i G. A. Clark (eds): *La Riera Cave. Stone Age Hunter-Gatherer Adaptations in Northern Spain*, Anthropological Research Papers nº 36, Arizona State University, Tempe 1986, pp. 19-21.
1995. "A través de la frontera Pleistoceno-Holoceno en Aquitania y en la Península Ibérica: cambios ambientales y respuestas humanas", a A. Moure i C. González Sáinz (eds): *El final del Paleolítico Cantábrico*, Universidad de Cantabria, Santander 1995, pp. 341-362.
- Straus, L. G.; Clark, G. A.

1983. "Further reflections on adaptative change in Cantabrian prehistory", a G. N. Bailey (ed): *Hunter-gatherer economy in prehistory. An European perspective*, Cambridge University Press, Cambridge, pp. 166-167.
1986. *La Riera Cave. Stone Age Hunter-Gatherer Adaptations in Northern Spain*, Anthropological Research Papers n° 36, Arizona State University, Tempe 1986, pp. 237-497
- Straus, L. G.; Altuna, J.; Clark, G. A.; González Morales, M.; Laville, H.; Leroi-Gourhan, Arl.; Menéndez de la Hoz, M.; Ortea, J.
1981. "Paleoecology at La Riera (Asturias)", *Current Anthropology*, vol. 22, pp. 655-682.
- Straus, L. G.; Laville, H.; Clark, G. A.; Leroi-Gourhan, Arl.; Altuna, J.; Menéndez de la Hoz, M.; González Morales, M.; Ortea, J.
1983. "Excavaciones en la Cueva de La Riera (1976-1979): Un estudio inicial", *Trabajos de Prehistoria*, vol. 40, pp. 9-58.
- Straus, L. G.; Altuna, J.; Vierra, B.
1990. "The Concheiro at Vidigal: a Contributio to Late Mesolithic of Southern Portugal", a P. M. Vermeesch i Ph. Van Peer (eds): *Contibutions to the Mesolithic in Europe*, Leuven University Press, Leuven , pp. 463-474.
- Stuiver, M. and Reimer, P.J.
1993. "Extended ¹⁴C data base and revised Calib 3.0 ¹⁴C age calibration program", *Radiocarbon*, 35: 215-230.
- Stuiver, M.; Reimer, P.J.; Bard, E.; Beck, J.W; Burr, G.S., Hughen, K.A., Kromer, B., McCormac, F.G.; v.d. Plicht, J., and Spurk, M.
- 1998a."INTCAL98 radiocarbon age calibratio 24,000-0 cal BP", *Radiocarbon* 40: 1041-1083.
- Stuiver, M.; Reimer, P. J.; i Braziunas, T. F.
- 1998b. "High-precision radiocarbon age calibration terrestrial and marine samples", *Radiocarbon* 40: 1127-1151.
- Suttles, W.
1968. "Coping with Abundance: Subsistence on the Northwest Coast", a W. Suttles: *Coast Salish Essays*, University of Washington Press, Seattle and London 1995, pp. 45-63.
- Suttles, W. (ed)
1990. *Handbook of North American Indians. Northwest Coast. Volume 7*, Smithsonian Institution, Washington.
- Swadling, P.
1976. "Changes Induced by Human Exploitation in Prehistoric Shellfish Populations", *Mankind*, vol. 10, pp. 156-162.
- Tamanes, R.; Gallego, S.
1994. *Diccionario de Economía y Finanzas*, Alianza Ed., Madrid.

- Taylor, R. E.; Payen, L. A.; Prior, C. A.; Slota, P. J.; Gillespie, R.; Growlett, J. A. J.; Hedges, R. E. M.; Jull, A. J. T.; Zabel, T. H. Donahue, D. J. i Berger, R.
1985. "Major revisions in the Pleistocene age assignments for North American human skeletons by C-14 accelerator mass spectrometry: none older than 11,000 C-14 years B.P.", *American Antiquity*, vol. 50, pp. 136-140.
- Terradas, X.
1996. *La gestió dels Recusos Minerals entre les Comunitats Caçadores-Recol.lectores vers una representació de les estratègies de proveïment de matèries primeres*, Tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra.
- Ters, M.
1977. "Le déplacement de la ligne de rivage, au cours de l'Holocène, le long de la cote atlantique française", a H. Laville i J. Renault-Miskovsky (eds.) *Approche écologique de l'homme fossile. Travaux du groupe: Ouest de l'Europe de la Commission Internationale de l'INQUA: Palaeology of Early Man (1973-1977)*. Université Pierre et Maie Curie, Paris, 1977, pp. 179-181.
- Testart, A.
1982. *Les chasseurs-cueilleurs ou l'origine des inégalités*, Société d'Ethnographie, Paris.
- Thompson, E. P.
1978. "La sociedad inglesa del siglo XVIII: ¿lucha de clases sin clases?", a E.P. Thompson (1979) *Tradición, revuelta y consciencia de clase. Estudios sobre la crisis en la sociedad preindustrial*. Crítica, Barcelona 1989, pp. 13-61
1979. *Tradición, revuelta y consciencia de clase. Estudios sobre la crisis en la sociedad preindustrial*. Crítica, Barcelona 1989
- Trigger, B. G.
1980. La revolución arqueológica. La obra de Gordon Childe, Ed. Fontanella, Barcelona 1982.
1989. *Historia del pensamiento arqueológico*, Ed. Crítica, Barcelona 1992.
- Tylor, E. B.
1971[1889] "On a Method of Investigating the Development of Institutions, Applied to Laws of marriage and descent" a N. Groburn (ed.) *Readings in Kinship and Social Structure*, Harper & Row Publishers, New York 1971: 19-31.
- Utrilla, P.
1981. *El Magdalenense Inferior y Medio en la Costa Cantábrica*, Centro de Investigación y Museo de Altamira, Santander.
- Van Andel, T. H.
1989. "Late Quaternary sea-level changes and archaeology", *Antiquity*, vol. 63, pp. 733-745.

Van Reybrouck, D.

1994. "Changing perspectives on hunter-gatherers in Continental and Anglo-American archaeology", *Antiquity*, vol. 68, pp. 831-837.

Vargas, I.

1984. "Definición de conceptos para una arqueología social", a Fonseca (ed.): *Hacia una Arqueología Social. Actas del Primer Simposio de la Fundación Arqueología del Caribe*, Universidad de Costa Rica, 1988, pp. 155-171.

1990. *Arqueología, Ciencia Y Sociedad. Ensayo Sobre Teoría Arqueológica Y La Formación Económico Social Tribal En Venezuela*, Ed. Abre Brecga, Caracas.

1996. "Modo de vida y modo de trabajo: Conceptos Centrales en la Arqueología Social. Su Aplicación en el Estudio de Algunos Procesos de la Historia de Venezuela", *Congreso de Arqueología Social Iberoamericana*. Universidad Internacional de Andalucía. La Rábida. 17-21 de junio de 1996.

Veermesch, P. M.; Van Peer, Ph. (eds)

1990. *Contributions to the Mesolithic in Europe*, Leuven University Press, Leuven

Vega del Sella, C.

1923. *El Asturiense. Nueva industria preneolítica*, Comisión de Investigaciones Paleontológicas y Prehistóricas, Memoria nº 32, Museo Nacional de Ciencias Naturales, Madrid.

Veloz, M.

1984. "La arqueología de la vida cotidiana: matices, historia y diferencias", a O. Fonseca (ed.): *Hacia una Arqueología Social. Actas del Primer Simposio de la Fundación Arqueología del Caribe*, Universidad de Costa Rica, 1988, pp. 109-131.

Vialou, D.

1995. "Dissolution du monde magdalénien occidental (France, Espagne)", a A. Moure i C. González Sáinz (eds): *El final del Paleolítico Cantábrico*, Universidad de Cantabria, Santander 1995, pp. 259-279.

Vidal de la Blache, P.

1903. *Tableau de Géographie de la France*, París 1981

Vila, A.

1985. "Los instrumentos de trabajo en el Paleolítico", *Revista de Arqueología*, nº 45, pp. 24-31.

1986. *Introducció a l'estudi de les eines lítiques prehistòriques*, Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra, doc. ined.

Vila, A. i Ruiz, G.

ep. "Información etnológica y análisis de la reproducción social", *Revista Española de Antropología Americana*, nº 31, en prensa.

- Vila, A.; Terradas, X.; Clemente, I.; Mansur, E.
1996. "La Larga Marcha: de roca a instrumento", a J. Estévez i A. Vila (coords): *Encuentros en los conchales fueguinos*, Treballs d'Etnoarqueologia, 1, UAB-CSIC, Barcelona 1995, pp. 261-273.
- Villaneuve, F.; Désiré, Ch.
1965. *Zoología*, Uteha, México 1968.
- Villar, A.
1999. *Lecciones de microeconomía*, Antoni Bosch Ed., Barcelona.
- Walters, I.
1989. "Intensified fishery production at Moreton Bay, southeast Queensland, in the late Holocene", *Antiquity*, vol. 63, pp. 215-224.
- Waselkov, G. A.
1982. *Shellfish gathering and shell midden archaeology*, Tesi doctoral, North Carolina University, UMI 1989.
1987. "Shellfish Gathering and Shell Midden Archaeology", a *Advances in Archaeology Method and Theory*, vol. 10, pp. 93-209.
- Wessen, G.
1990. "Prehistory of the Ocean Coast of Washington", a W. Suttles (ed): *Handbook of North American Indians. Northwest Coast. Volume 7*, Smithsonian Institution, Washington 1990, pp. 412-421.
- White, L. A.
1949. *La Ciencia de la Cultura. Un estudio sobre el hombre y la civilización*, (edició revisada del 1969), Ed. Paidós, Barcelona 1982.
- Wickham, C.
1984. "The other transition: from the ancient world to feudalism", *Past and Present*, vol. 103, pp. 3-36.
- Willey, G. R. i Phillips, P.
1958. *Method and theory in American archaeology*. University of Chicago Press, Chicago.
- Wilson, E. O.
1975. *Sociobiología*, Omega, Barcelona, 1980.
- Wilson, I. R.
1996. "Paleoindian Sites in the Vicinity of Pink Mountain", a R. L. Carlson i Dalla Bona, L. (eds.) *Early human occupation in British Columbia*, University of British Columbia Press, Vancouver, pp. 29-34.
- Winterhalder, B.
1981. "Optimal Foraging Strategies and Hunter-Gatherer Research in Anthropology: Theory and Models" a B. Winterhalder i E. A. Smith (eds): *Hunter-Gatherer Foraging Strategies. Ethnographic and Archaeological Analyses*, University of Chicago Press, Chicago 1981. pp. 13-35.
1986. "Diet choice, risk, and food sharing in a stochastic environment", *Journal of Anthropological Archaeology*, 5: 369-392.

1997. "Gifts Given, Gifts Taken: The Behavioral Ecology of Nonmarket, Intragroup Exchange", *Journal of Archaeological Research*, vol. 5, pp. 121-168.
- Winterhalder, B.; Smith, E. A. (eds)
1981. *Hunter-Gatherer Foraging Strategies. Ethnographic and Archaeological Analyses*, University of Chicago Press, Chicago 1981. pp. 13-35.
- Wissler, C.
1967. *Los indios de los Estados Unidos de América*, Paidós, Buenos Aires.
- Woodburn, J.
1968. "An Introduction to Hazda Ecology", a R. L. Lee i I. DeVore (eds): *Man, the Hunter*, Aldine Publishing Company, Chicago 1968, pp. 49-55.
1981. "Egalitarian Societies", a J. M. Gowdy (ed): *Limited Wants, Unlimited Means. A Reader on Hunter-Gatherer Economics and the Environment*, Island Press, Washington D.C. 1998, pp. 87-110.
- Wrigley, E. A.
1985. *Historia y población. Introducción a la demografía histórica*, Ed. Crítica, Barcelona.
- Yellen, J. E.
1990. "The Transformation of the Kalahari !Kung", a J. M. Gowdy (ed): *Limited Wants, Unlimited Means. A Reader on Hunter-Gatherer Economics and the Environment*, Island Press, Washington D.C. 1998, pp. 223-235.
- Yesner, J. E.
1980. "Maritime Hunter-Gatherer: Ecology and Prehistory", *Current Anthropology*, vol. 21, pp.727-750.
1981. "Archeological Applications of Optimal Foraging Theory: Harvest Strategies of Aleut Hunter-Gatherers", a B. Winterhalder i E. A. Smith (eds): *Hunter-Gatherer Foraging Strategies. Ethnographic and Archaeological Analyses*, University of Chicago Press, Chicago 1981. pp. 148-170.
1984. "Population pressure in coastal environments: an archeological test", *World Archaeology*, vol. 16, pp.108-127.
- Zvelebil, M.
1989. "Economic Intensification and postglacial Hunter-Gatherers in North Temperate Europe", a C. Bonsall (ed.): *The Mesolithic in Europe. Papers presented at third International Symposium*, John Donald Publishers Ltd., Edimburgh 1989, pp. 80-89.

1996. "Subsistence and social organization of the Mesolithic communities in temperate and northern Europe", a S. K. Kozłowski i C. Tozzi (eds): *The Mesolithic. XIII International Congress of Prehistoric and Protohistoric Sciences. Forlì -Italia- 8/14 september 1996*, Abbaco, Forlì 1996, pp. 163-174.